

ИЗДАТЕЛ

научно списание

Том XXV, книжка 2, 2023

PUBLISHER

scientific journal

Vol. XXV, Issue 2, 2023

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕТЕХЪ

Профил на списанието

Списание „Издател“ публикува научни текстове във всички исторически, практически и теоретични области на книгоиздаването в България и чужбина. Целта е списание „Издател“ да се утвърди като национален и международен научен форум, който чрез висококачествени авторски изследвания и рецензии на български и английски да отразява целия спектър от теми, отнасящи се до създаването, възпроизвеждането и употребата на книжни продукти. За да постигне високо качество, редакцията колегия разчита на принципите на професионалния подбор, независимата оценка и системността на издателската процедура. Основните тематични рубрики на списанието са: Към читателя; Практика и опит; История на книгата; Теоретични аспекти; Нови подходи и иновации; Рецензии и анотации; Писма до редактора.

Списание „Издател“ започва да излиза през 1994 г. по инициатива на група интелектуалци. В периода 2003–2018 г. списанието излиза като съвместно академично издание на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и Университета по библиотекознание и информационни технологии. Негов дългогодишен главен редактор е проф. Лъчезар Георгиев. От 2019 г. списанието се издава самостоятелно от издателство „За буквите – О писменехъ“ при УниБИТ.

Изпращайте вашите въпроси, мнения и предложения на: publisher@unibit.bg

Journal Scope

The Publisher journal aims to publish scientific publications related to the historical, practical and theoretical aspects of book publishing in Bulgaria and abroad. The aim is to establish the Publisher journal as a national and international scientific forum, which through high quality academic papers and reviews in Bulgarian and English to reflect the full range of topics related to the creation, reproduction and use of literary products. In order to achieve high quality, the editorial board will rely on the principles of professional selection, independent blind evaluation and systematic publishing procedure. The main thematic rubrics of the journal are: Editorial; Practice and Experience; Book History; Theoretical Aspects; New Approaches and Innovations; Reviews and Annotations; Letters to the Editor.

For questions, suggestions and collaboration: publisher@unibit.bg

Издатель

Научно списание
година XXV, книжка 2, 2023

Publisher

Scientific Journal
Vol. XXV, Issue 2, 2023

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНОХЪ

ГЛАВЕН РЕДАКТОР

Доц. д-р Васил Загоров
Факултет по библиотекознание и
културно наследство
Университет по библиотекознание и
информационни технологии
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 201
София 1784, България
тел.: +359 884 29 76 79
е-поща: v.zagorov@unibit.bg

ИЗДАТЕЛ

„За буквите – О писменехъ“
Университет по библиотекознание и
информационни технологии
ДИРЕКТОР
Доц. д-р Диана Стоянова
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 213
София 1784, България
тел.: +359 879 14 83 85
е-поща: d.stoyanova@unibit.bg

Списание „Издател“ излиза два пъти
годишно: книжка 1 – януари – юни;
книжка 2 – юли – декември.
Формат: 70/100/16. Печатни коли: 5.

С изпращането на текст и илюстрации
до Академично издателство
„За буквите – О писменехъ“ авторът
се съгласява да преотстъпи правото за
публикуването, анонсирането и
разпространението им за нуждите на
всички издания на „За буквите –
О писменехъ“. Материали, които не са
одобрени за публикуване, не се
редактират и не се връщат на
авторите.

EDITOR-IN-CHIEF

Assoc. Prof. Vasil Zagorov, PhD
Faculty of Library Studies and
Cultural Heritage
University of Library Studies and
Information Technologies
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.,
fl. 2, room 201
Sofia 1784, Bulgaria
tel. +359 884 29 76 79
e-mail: v.zagorov@unibit.bg

PUBLISHER

„Za Bukvite – O Pismeneh“
University of Library Studies and
Information Technologies
DIRECTOR
Assoc. Prof. Diana Stoyanova, PhD
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.,
fl. 2, room 213
Sofia 1784, Bulgaria
tel.: +359 879 14 83 85
e-mail: d.stoyanova@unibit.bg

Publisher Journal is published semiannually:
book I – January – June;
book II – July – December.
Size: 70/100/16. Printed Quires: 5.

By sending texts and illustrations to the
„Za Bukvite – O Pismeneh“ Publishing
House the author agrees to submit the
copyright for publishing, dissemination
and announcing in all „Za Bukvite –
O Pismeneh“ editions. Materials that are
not approved for publication are not edited
and are not returned to the authors.

Главен редактор:

Доц. д-р Васил Загоров (България)

Editor-in-Chief:

Assoc. Prof. Vasil Zagorov (Bulgaria)

Заместник главен редактор:

Доц. д-р Любомира Парижкова
(България)

Editor:

Assoc. Prof. Lubomira Parijkova
(Bulgaria)

Редакционна колегия:

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев
(България)

Проф. д.н. Ирена Петева
(България)

Проф. д-р Лъчезар Георгиев
(България)

Проф. д-р Тереза Тренчева
(България)

Проф. д-р Невила Рама
(Албания)

Доц. д-р Карла Базили
(Италия)

Проф. Агата Валчак-Ниеведомска
(Полша)

Проф. д-р Марзена Валинска
(Полша)

Проф. д-р Александър Циганенко
(Русия)

Проф. д-р Каролин Арчър
(Великобритания)

Доц. д-р Майкъл Бук
(САЩ)

Доц. д.п.н. Нина Пономарева
(Русия)

Веселин Тодоров
(България)

Editorial Board:

Prof. Stoyan Denchev, DSc
(Bulgaria)

Prof. Irena Peteva, DSc
(Bulgaria)

Prof. Luchezar Georgiev
(Bulgaria)

Prof. Tereza Trencheva
(Bulgaria)

Prof. Nevila Rama
(Albania)

Assoc. Prof. Carla Basili
(Italy)

Assoc. Prof. Agata Walczak-Niewiadomska
(Poland)

Prof. Marzena Walińska
(Poland)

Prof. Alexander Tsiganenko
(Russia)

Prof. Caroline Archer
(Great Britain)

Assoc. Prof. Michael Boock
(USA)

Assoc. Prof., DSc Nina Ponomareva
(Russia)

Veselin Todorov
(Bulgaria)

Съдържание	Contents
<i>История на книгата</i>	
Книжарска фирма и придворна книжарница „Иван Б. Касъров“ (1885–1947/1948) <i>Жоржета Назърска</i>	5 The “Ivan B. Kassuroff” Bookselling Company and Court Bookstore (1885–1947/1948) <i>Georgeta Nazarska</i>
Скриптури и „ателиета“ в помощ на историческата епиграфика (по примера на Territorium Montanensium) <i>Калин Стоев</i>	18 Scriptures and Ateliers in Aid of Historical Epigraphy (on the Example of Territorium Montanensium) <i>Kalin Stoev</i>
Библиотеките преди библиотечния туризъм в „Голямата обиколка“ на Томас Нюджънт <i>Радослав Христов</i>	30 Libraries before Library Tourism in Thomas Nugent’s Grand Tour <i>Radoslav Hristov</i>
<i>Практика и опит</i>	
Аудиокнигите в България и терапевтичният им ефект върху читателя – слушател <i>Елена Попова</i>	43 Audiobooks in Bulgaria and Their Therapeutic Effect on the Reader – Listener <i>Elena Popova</i>
Изданията на синодалното и католическото календарче за 2023 година <i>Светла Шапкалова</i>	54 Publications of the Synodal and Catholic Calendar for the Year 2023 <i>Svetla Shapkalova</i>
<i>Рецензии и анотации</i>	
Щрихи към европейския характер на българската литература <i>Ваня Добрева</i>	65 Touches on the European Character of Bulgarian Literature <i>Vanya Dobрева</i>
Ролята на аудиокнигите като медия в чуждоезиковото обучение по английски език <i>Таня Тодорова</i>	71 The Role of Audiobooks as a Media in English Foreign Language Teaching <i>Tanya Todorova</i>
За лириката и децата: рецензия на книгата „Приложение на мнемоничния метод в предучилищна възраст: при възприемане и заучаване на лирическа творба“ <i>Божидар Ангелов</i>	75 About Lyrics and Children: a Review of the Book “The Application of the Mnemonic Method at Preschool Age: for the Perception and Learning of a Lyrical Work” <i>Bojidar Angelov</i>
Указания за авторите	78 Guidelines for Authors

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORY

КНИЖАРСКА ФИРМА И ПРИДВОРНА КНИЖАРНИЦА
„ИВАН Б. КАСЪРОВ“ (1885–1947/1948)

Жоржета Назърска

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Статията е посветена на непроучван проблем – историята на книжарската фирма с придворна книжарница на семейство Касърови, действала в София през 80-те години на XIX – 40-те години на XX век. Въз основа предимно на първични източници е извършена историческа реконструкция на процесите на създаване и функциониране на предприятието. Неговата дейност е коментирана с оглед на приноса му за българското книжовно-документално културно наследство и в контекста на преноса на чуждестранни културни модели.

Ключови думи: Касърови; България; Придворна книжарница; книжарство; издателство

Протестантската етика и духът на капитализма: семейство Касърови

Прословутата концепция на Макс Вебер за връзката на протестантската етика с капиталистическата икономика никак не е преувеличена по отношение на семейство Касърови – собственици на книжарско предприятие, оцеляло цели 60 години в българските исторически превратности.

Създателят му е копрившенецът Иван Брайков Касъров (J. V. Kassuroff) (1854–1894), който в младостта си е един от първите протестантски пастори наред с Дж. Кларк, Н. Т. Бояджиев и Ив. Матинчев. Назначението му за управител на книжарницата на Българското евангелско дружество всъщност го свързва с бъдещото му трайно занятие – търговията с книги.¹ Работата му не го откъсва от Конгрешанската църква: в празнични дни той проповядва в софийската Първа евангелска църква, на метри от своя дом, изграден непосредствено до нея, на кръстовището на улиците „Цар Самуил“ и „Солунска“ (Furnadzhiev, 1994: 286).

Още приживе Касъров е подпомаган в работата си от своята съпруга Богдана (4.05.1863–25.07.1955). След ранната му смърт на 40 години тя поема за десетилетие семейната фирма и я управлява успешно. Наличните документи сочат за нейно родно място Банско, но се разминават за произхода ѝ: според едната версия е дъщеря на Никола Витанов², а според другата е от рода Колчагови, известен с високото образование и обществена активност на своите представители.

Фиг. 1–2. Богдана Касърова

В началото на ХХ век Богдана завършва Американското девическо училище в Самоков – мисионерски център на Конгрешанската църква, развиващ традициите за практически ориентирано и социално насочено протестантско образование на Балканите. След дипломирането си девойката е задържана за кратко като учителка от директорката Естър Молтби и попада в средата на колежките си Елън Стоун и Агнес Берд, от които черпи знания и модели за обществено поведение.³ По време на отвличането на мис Стоун от ВМОРО (1901–1902) Богдана е посочена за една от преговарящите с похитителите за очаквания откуп (Pandev; Vapzarova, 1983: 166). С друга своя колега и връстница, Спаска Димчевска – учителка по музика, остава близка до пределна възраст, като през 30-те години издава съвместно готварска книга за девическите практически стопански училища (Kasarova; Dimchevska, 1933).

Богдана Касърова е забележителна фигура за столичната протестантска общност. Тя е дългогодишна членка на Духовния съвет на Първа евангелска църква и на Настоятелството на Комитет „Състрадание“ към храма, което управлява Сиропиталище „Отец Паисий“ (1914–1944/1948). За да улесни отглеждането на деца сираци от протестантски семейства, управителният съвет на сиропиталището осигурява финансиране от Американския борд на Конгрешанската църква в Бостън, договаря общински терен и издига триетажна сграда (1925).⁴ През 1919 г. Касърова се включва и в Потребителната кооперация „Смелост“, подпомагаща членовете на енорията в следвоенната криза (Potrebitelna, 1919). През 50-те години общественичката е избрана за изпълнителка на завещанията на семейство Стоян и Василка Ватралски – нейни съседи по имот в Красно село, оставили своето обширно поземлено стопанство на Първа евангелска църква за създаване на интелектуален мисионерски център и собствен музей (Nazarska, 2023: 301). В края на живота си, през 1953–1955 г., макар прикована на легло, Касърова организира женски кръжок, който разпространява до църквите в провинцията оригинални и преводни проповеди и есета, противодействайки на атеистичната власт след процеса срещу протестантските пастори (1949) (Furnadzhiev, 1994: 285; Kulichev, 2008: 198).

Останала рано вдовица, Касърова сама отглежда и възпитава във високо религиозен дух своите трима синове. След дипломирането си в „Робърт колеж“ (1903–1909) (Sabev, 2015: 377) Веселин се занимава основно със семейната фирма заедно с брат си Иван. През 20-те години участва в съвета на директорите на Англо-българския синдикат за минно дело и проучвания (Anglo-Bulgarian Mining and Development Syndicate) и в комитета, който заедно с правителството и редица американски и английски религиозни НПО се занимава с настаняването на бежанците след Първата световна война (Petroleum Times, 1925:526; Bulgarian, 1928: 17).⁵

Третият син Брайко е роден в Ямбол. През 20-те–30-те години влиза в ръководството на Сдружението на книгоиздателите и книжарите в България (наричано също Български книжарски съюз/Сдружение на търговците книжари в България/Книжарско сдружение) заедно с Теодор Ф. Чипев, Рашко Чипев, Добри Бодуров, Михаил Косталевски, Димитър Димитров, Димитър Григорчев и др., избран е за негов секретар-касиер (1924) и председател (1928–1933, 1937–1948) (Knizharska, 1924; 1928a). Обединила най-влиятелните фирми, организацията внимателно следи икономическите процеси и реагира на проблемите на бранша чрез публични изявления, конференция по проблемите на българското книжарство и публикации в своя орган в. „Книжарска дума“ (Knizharska, 1928b).

Семейство Касърови изцяло пренася религиозните ценности в своята икономическа дейност. През всички години контрагентите им ги характеризират еднотипно: майката – като „енергична и трудолюбива“, „честна, редовна, порядъчна“; нея и синовете ѝ – като „честни, скромни, трудолюбиви“; „с добро име пред обществото“.⁶ За предприятието и неговите собственици клиентите също се изказват със суперлативи: „редовни платци“, с „добро име между търговците, сред най-реномираните книжарски фирми в България“, без дългове, управлявано без рискове, без задължения, използващо кредити от местни и чужди фирми, но редовно плащащо, управлявано „умело и добре“.⁷

Търговски профил на книжарското предприятие на семейство Касърови

Иван Б. Касъров основава книжарското си предприятие през 1885 г., вероятно използвайки благоприятната ситуация за протестантите при управлението на княз Александър I – лутеран по вероизповедание.⁸

След смъртта на титуляря през 1894 г. негова еднолична собственичка става вдовицата му Богдана, която управлява фирмата 21 години (Darzhaven, 1906).⁹ Тя е сред първите българки, дръзнали да се занимават с активна търговска дейност.¹⁰ Както пише американският журналист, писател и дипломат Уилям Къртис: „Тя наруши обичаите и традициите на страната и за известно време предизвика голямо вълнение, но характерът и способностите на г-жа Касърова не само я преведоха през изпитанията и сделките, но ѝ спечелиха уважението,

доверието и възхищението на цялото население и сега тя има много последователки. Тя отвори полето на бизнеса за жените. Въпреки че местните граждани със своя ориенталски консерватизъм имаха унаследени предразсъдъци срещу жените, ангажирани в бизнес предприятия, сега те свалят шапка пред г-жа Касърова, когато я срещнат на улицата“ (Curtis, 1903: 214–215).

През 1915 г. в управата на фирмата са включени пълнолетните синове на титулярката, от 1922 г. тя е преименувана на „Братя Касърови“ (Darzhaven, 1922). В края на 1923 г. инвентарът ѝ е прехвърлен чрез консигнация на новото Събирателно дружество „Братя Касърови и сие“ („Kassuroff Brothers & Co.“; „Kassuroff Brass & Co.“), притежавано от Богдана, Веселин и Брайко¹¹ и още две сродни фирми.¹² Негов управител става Веселин.¹³ Постепенно възрастната майка се оттегля, от 1934 г. дружеството оглавява Брайко, а братята придобиват равни дялове (Darzhaven, 1934).¹⁴

През целия период на съществуването си предприятието търгува с канцеларски материали (мастилници, мастила, лепила, индиго, туби, восък, пера, хартия, картон, пликкове, моливи и др.). Придобивайки в началото на ХХ век статут на придворна книжарница, то има изключителен монопол да снабдява с тях държавните учреждения.¹⁵ След Първата световна война дейността му е разширена с представителство на чуждестранни фирми и дистрибуция на техни продукти за държавни и общински учреждения и банки.¹⁶ За продажба и доставка се предлагат канцеларски машини (сметачно-счетоводните „Бъроус“, „Монфо“, пишещите „Роял“, печатните „Адрема“, циклостилните „Рамо“), огнеупорни шкафове, каси и др.¹⁷ От края на 1935 г. дружеството открива свой магазин за платове на улица „Пиротска“ № 18, стопанисван в съдружие (впоследствие като АД) с близки и роднини и с фирма „Деянов, Марков и Стоянов“.¹⁸

Първоначално книжарницата на Касърови е разположена на ул. „Лега“ № 9¹⁹, а впоследствие се премества срещу Двореца – на ул. „Търговска“ № 18, на партера на триетажна къща до самия площад „Александър“, където остава до 1947 г.²⁰

Фиг. 3. Реклама за пишеща машина „Ъндървуд“, 1926 г. (Зора, 1926)

Мястото е централно, близо до известни хотели („Панах“) и магазини (на Рахим Фархи, Исак Леви и др.), като това е използвано от собствениците за привличане на клиента по разнообразни начини: чрез интересно аранжиране на витрината, а по време на Балканските войни на фасадата е монтирана карта на текущите бойни действия.

В книжарницата е нает многоброен персонал, предлагащ разнообразния книжарски и технически асортимент (Dimitrova, Vasilev, 1993: 63). Последният ѝ адрес преди национализацията е булевард „Бирюзов“ № 14.²¹

От запазените финансови документи личи, че като управителка Богдана Касърова работи „предпазливо, в брой, без рискове в пласмента“, вземайки понякога кредити от местни и чужди банки („Стандарт ойл“ – Ню Йорк, Дойче банк, Френско-белгийската банка, Банка „Никола Иванов“) и материали на консигнация от сродни дружества („Т. Ф. Чипев“, „Сам Патак“ АД).²² Освен в пласмент и разширяване на асортимента тя инвестира по примера на съпруга си предимно в недвижими имоти²³: през 1906 г. купува две места в крайградското Красно село, заселено с много протестанти²⁴; на следващата година – лозе в Станимака; през 1908 г. строи двуетажна дървена вила в Костенец; след година инвестира в ливада на Панчарево, а през 1912 г. купува място в Бояна.²⁵ През годините тези имоти се водят към материалните активи на фирмата и се ипотекират, когато е нужен кредит за бизнеса.²⁶ Оцелели през бомбардировките, те са одържавени при национализацията.²⁷ Освен в имоти капиталът на дружеството е инвестиран в ценни книжа и облигации на БДЖ, БЧК и АД „Мадара“.²⁸

Фиг. 4. Карта на бойните действия, закачена пред книжарницата

Фиг. 5. Книжарница „Касъров“ на улица „Търговска“ № 18, 1937 г.

До началото на Голямата депресия фирмата не изпитва сериозни затруднения и увеличава дивидентите си.²⁹ През 1927–1935 г. обаче тя отчита „много слаба дейност“ при „слаб и не много окуражаващ пазар“, ограничения на вноса и силна конкуренция в София.³⁰ Това води до все по-малки приходи, нарастващи загуби, увеличаваща се кредитна задлъжнялост, компенсирана с доставки за държавни учреждения.³¹ След кратко стабилизиране през 1936–1938 г., когато се продават предимно платове, а не канцеларски изделия, от 1939 г. фирмата е в криза: вследствие на високите цени на сметачните машини и появата на множество подобни книжарници слабият пласмент води до търсене на чужди средства за оборотен капитал.³² По време на англо-американските бомбардировки на столицата изгаря цялата счетоводна документация и до края на 1945 г. не са регистрирани никакви операции.³³ През 1947 г.

По същото време книжарницата се ориентира и към издаване на учебна книжнина. От 1890 г. тя пуска на пазара преводни помагала по логика, християнски катехизис и зоология, а през 1913–1914 г. отпечатва поредица учебници за търговските училища (по счетоводство и земеделска икономия) (Struve, 1890; Loyteman, 1894; Lavrov, 1898; Vochev 1913, 1914; Worms, 1914).

Предпочитана за издаване е и художествената продукция. Още през 1890–1891 г. по инициатива на собственика книжарницата основава собствено месечно литературно списание – „Денница“. Главният му редактор Иван Вазов, по това време квартирант на Касърови, успява да привлече утвърдени и млади писатели и публицисти (К. Величков, М. Георгиев, Кр. Кръстев, Г. Стаматов и др.) с оригинални статии, художествени произведения и критически материали (Dennitza, 1890–1891).

Макар начинанието да трае само година, в следващите десетилетия връзката със сътрудниците не прекъсва. Касърови издават поредица от съчинения на Вазов (Vazov, 1893а,б; 1899), а паралелно поставят начало и на серия политически мемоари на известни поборници, политици и влиятелни обществени фигури: Д. Мамарчев (1885), Ст. Заимов (1895), М. Н. Попов (1899) и братя Бъкстон (1914).

Сравнително малък дял представляват научнопопулярните издания в областта на педиатрията, водолечението, кулинарията и др. (Ruzhichka, 1890; Bryuke, 1893; Georgiev, 1904; Kasarova, Dimchevska, 1933) въпреки голямото им търсене от читателите. За тях фирмата подготвя също така няколко специализирани финансови издания (Goschen, 1904; Vochev, 1905) и нотни партитури. Касърови имат тесни връзки с чешката диаспора в столицата и подкрепят издателската дейност на нейните музиканти. Те публикуват няколко произведения на капелмайстора Карел Й. Йермарж (1866–1821) – обработки на български народни песни и специално на „Горда Стара планина“ (Йермарш, б.д.; Jermář, n.d.).

Историята на книжарското предприятие на Касърови, започнало като еднолична инициатива на бащата Иван в края на XIX век и прераснало в семейно събирателно дружество в средата на XX век, се вписва в моделите на възникване и развитие на българ-

Фиг. 7. Картичка с ноти от националния химн „Шуми Марица“, 1903 г.

Фиг. 8. Партитура
на творбата на К. Й. Йермарш
„Фантазия върху песента
„Горда Стара планина“

ската книжарска дейност през модерната епоха, когато все още трайно доминира фамилната организация. Широко използваща неплатен труд, тя осигурява стабилност и континуитет на печатниците (Паничкови, Мутафови, Игнатови, Гулабчеви) и издателствата (Данови, Чипеви, Юрукови). Порядко срещана в книжарските фирми, тя намира приложение и там, особено след Първата световна война (Georgiev, 2006: 36–37, 154–170).

Книжарското предприятие на Касърови представлява своеобразен пример за еволюцията на икономическите структури в книгоразпространението и книгоиздаването в големите градове у нас. Развито от малка фирма за дребна стационарна търговия с книжарски стоки на консигнация до средно по мащаб търговско сдружение, посредническо на едри чуждестранни доставчици и самото то инвестиращо в издателска и рекламна дейност, предприятието илюстрира характерното окрупняване и коопериране в акционерни и събирателни дружества, разполагащи с повече капитал и персонал и постигащи значителни печалби (Georgiev, 2006: 38–39, 58–65). Две поколения Касърови развиват своя бизнес, пренасяйки англосаксонския модел, с който са трайно свързани чрез своите американски и британски контрагенти, базирайки го на протестантската етика, чиито носители са те, и на евангелистките практики за разпространение на библейска и богословска литература.

Не на последно място, разглежданата книжарска фирма предлага свидетелства за началните моменти на навлизане на жените в областта на българското книгоразпространение и книгоиздаване, след появата им в печатарския бранш през 80-те години на XIX век (Georgiev, 2006: 35). Богдана Касърова е сред пионерките, трасирали утвърждаването през 10-те–40-те години на XX век на собственички на издателски къщи и акционерки в домакински периодични издания (С. Юрукова, Т. Пейкова, Н. Сливополска, Л. Масопуст-Янакиева, Ел. Консулова-Вазова, А. Митева-Каракашева, Л. Стайкова и др.).

БЕЛЕЖКИ

¹ Негови роднини също навлизат в това поприще. През 30-те години брат му Борис Касъров – книжар и вносител на книги и учебници от германски издателства, става и импресарио, организира гастроли на германски и австрийски културни институции (Kasarov, 1917).

² В случай че е дъщеря на Витанови, неин брат е Георги Витанов (?–след 1924) – учил в „Робърт колеж“ (1880), машинен инженер (1882), директор на Учебната занаятчийница в Княжево (1883–1884), търговец, дистрибутор на пишешни машини в магазина си „Български новости“ (1887), получил патенти в САЩ и Англия (1899, 1909), от 1903 г. емигрирал в Англия (Aleksiev, 2012). Неговият син Виктор (1891, София–?) е авиоконструктор на „Херогейт“ и от 1930 г. живее в Канада.

³ Естър Т. Молтби (1836–1917) – мисионерка и директорка на Американското девическо училище в Самоков (1870–1908); Елън М. Стоун (1846–1927) – мисионерка и учителка в Самоков (1878–1902); Агнес Берд (1876–1968) – мисионерка и учителка в Самоков (1898–1907) и в Американския колеж в София (1920–1927, 1937–1942), членка на българския клон на Международната женска лига за мир и свобода и Българския евангелски въздържателен съюз.

⁴ В настоятелството участват още Зорица Караиванова-Фурнаджиева, Славка Бочева, пасторите Асен Симеонов, Константин Бояджиев, Дино Кьосев, Марко Н. Попов и др. В така оформения център „Американско обществено огнище“ се помещават още американската детска градина, прогимназия, девически пансион и здравна детска станция (ЦДА, ф. 146Б, оп. 4, а.е. 331, л. 1–4; ф. 1485, оп. 2, а.е. 582, л. 1–2, 5; ф. 165, оп. 4, а.е. 213, л. 1–3; ф. 264К, оп. 6, а.е. 219, л. 9–10, 33, 50).

⁵ Синдикатът търси петрол в страната. Председателят му е майор Чарлз Бърт-Андриус – основател и секретар на Британската търговска камара в България (1919), председател на Българско-британската асоциация, главен редактор на сп. „Българско-британски преглед“, работи в Съюзническата контролна комисия (1944–1947), обвинен за английски агент в т.нар. Пасторски процес (1948).

⁶ ДА – София, ф. 379К, оп. 1, а.е. 197, л. 8 гр., 14 гр., 55 гр., 75.

⁷ Пак там, л. 15 гр., 34, 58 гр., 73, 75, 116, 125 гр.

⁸ Пак там, л. 75.

⁹ Пак там, л. 2 гр., 75, 78, 118.

¹⁰ Пионерският ѝ пример е последван от австрийката Мария Вебер от Русе, която първоначално създава фирма за издавдо първата еваане на пощенски картички (1904), а впоследствие основава фабрика за велосипеди и отваря гараж за автомобили под наем „Ориент“. По-късно русенската еврейка Ернестина Алкалай се занимава с печат и разпространение на пощенски картички, а швейцарката Алис д'Альоз-Кършовска става издателка на домакинското сп. „Българка“ (1896–1904). Примера на Касърова следват също редица съдържателки на модни и шапкарски салони, на магазини за дребна търговия на бельо, платове и др.

¹¹ ДА – София, ф. 379К, оп. 1, а.е. 197, л. 2 гр.

¹² Пак там, л. 18 гр.

¹³ Пак там, л. 6.

¹⁴ Пак там, л. 57 гр., 133 гр.

¹⁵ Пак там, ф. 1554, оп. 2, а.е. 447, л. 6, 10; ф. 379К, оп. 1, а.е. 197, л. 1, 131, 133 гр.

¹⁶ Пак там, л. 6.

¹⁷ Пак там, л. 15 гр., 21, 34, 58 гр., 131, 133 гр.

¹⁸ Пак там, л. 50. Деян Деянов е техен съсед по вила в Костенец (ЦДА, ф. 339, оп. 1, а.е. 112, л. 83).

¹⁹ ДА – София, ф. 379К, оп. 1, а.е. 197, л. 73.

²⁰ Пак там, ф. 1554, оп. 2, а.е. 447, л. 5.

²¹ Пак там, ф. 379К, оп. 1, а.е. 197, л. 1.

²² Пак там, л. 6 гр., 14–15 гр., 90 гр., 120 гр.

²³ През 1891 г. семейството купува празно място от 700 кв. м на улиците „Солунска“ и „Самуил“ № 26, до Първа евангелска църква, и построява на ъгъла на ул. „Солунска“ № 20 (45) и „Цар Борис I“ семейна двуетажна къща с двор, в съседство със седището на Българското евангелско дружество и известния протестантски деец А. С. Цанов. През 90-те години на XIX век там живеят на квартири Ив. Вазов, К. Христов, проф. Ст. Киров (Hristov, 2023). През 1931 г. на мястото е построена жилищна кооперация, където Богдана и синовете ѝ имат апартаменти, а на партера е разположен магазин.

²⁴ Имотът ѝ от 1,3 дка са намира между Боянски (Преки) път (дн. бул. „Бъкстон“) и Княжевското шосе (дн. бул. „Цар Борис III“), зад Въжарската фабрика на Л. Паяков и

Въжаров, със съседи д-р К. Поменов, Н. Хр. Бараков и К. Спространов. Той е съседен на имението на сем. Ватралски. За квартала вж. Nazarska, 2023: 292–303.

²⁵ ДА – София, ф. 379К, оп. 1, а.е. 197, л. 14 гр., 73; ЦДА, ф. 339, оп. 1, а.е. 112, л. 106. Фирмата купува още една ливада в Костенец (1920) и място в Красно село (1934). В Костенец се оформя курорт, обитаван от протестанти (П. Горбанов, Сава и Христо Ранкови и др.) и посещаван от видни интелектуалци. Вили си построяват д-р Кр. Кръстев, Т. Влайков, Ив. Стоянович-Аджелето, д-р Хр. Стойчев, сем. Брадел, П. О’Махони, а летуват Ив. Вазов, К. Христов, Ст. Михайловски, Ал. Балабанов, Елин Пелин и др.

²⁶ През 1918 г. къщата на ул. „Солунска“ е ипотекана в БЗБ за 50 хил. лв., а през 1947 г. срещу ипотека дружеството е кредитирано от Банка „Български кредит“ (ДА – София, ф. 1554, оп. 2, а.е. 447, л. 6, 14).

²⁷ Пак там, л. 15.

²⁸ Пак там, ф. 379К, оп. 1, а.е. 197, л. 132, 157 гр.; ф. 1554, оп. 2, а.е. 447, л. 7.

²⁹ Пак там, ф. 379К, оп. 1, а.е. 197, л. 103.

³⁰ Пак там, л. 21, 34.

³¹ Пак там, л. 40, 45.

³² Пак там, л. 55, 133 гр., 170.

³³ Пак там, л. 64–64 гр.

³⁴ Пак там, ф. 1554, оп. 2, а.е. 447, л. 1.

³⁵ „Придворната печатница“ е създадена от братя Прошек, за известно време е собственост на Шимачек. Вж. Загорев, 2014: 129–130.

ЛИТУРАТУРА

Алексиев, Ив. (2012). Кой е „първият българин – строител на аероплан“: Сотир П. Черкезов, Виктор Г. Витанов или друг? – В: *Морски вестник*, 26.01.2012. Достъпно на: https://morskivestnik.com/compass/news/2012/012012/012012_82.html.

[12.11.2023].

Бочев, Ст. (1905). *Главните европейски бурси (Виена, Берлин, Париж, Лондон) и нашите ценни книжа*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Бочев, Ст. (1913). *Търговско счетоводство. За търговия на едро и дребно с 400 примери, образци и обширна практическа част*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Бочев, Ст. (1914). *Търговско счетоводство за едра и дребна търговия*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Брюке, Е. (1893). *Как да се запази животът и здравето на децата ни*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Бъкстон, Н., Ч. Бъкстон. (1914). *България и българите. Впечатления и бележки*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Вазов, Ив. (1893). *Драски и шарки. Очерки из столичния живот*. София: Книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Вазов, Ив. (1893). *Съчинения. Повести и разкази*. Т. 1. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Вазов, Ив. (1899). *Скитнишки песни. Впечатления и усещания в малката и голямата Стара планина*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Георгиев, В. (1904). *Минерални бани в България и тяхното лечебно действие*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Георгиев, Л. (2006). *Българското книгоиздаване. Ретроспекции. Тенденции. Структури. Модели*. Велико Търново: УИ. ISBN 954-524-552-2.

Денница (1890–1891). Год. I–II. София: Книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Димитрова, Б., Й. Василев. (1993). *Младостта на Багряна и нейните спътници*. София: БАН. ISBN 954-430-186-0.

Държавен вестник (1906). № 176, 19.07.1906.

Държавен вестник (1922). № 149, 4.10.1922.

Държавен вестник (1934). № 259, 17.02.1934.

Загорев, В. (2014). *Българската книга (1878–1912)*. София.

Занмов, Ст. (1895). *Миналото. Етюди върху записките на Захарий Стоянов*. София: Книжарница „Ив. Б. Касъров“.

Зора (1926). № 2038, 12.04.1926.

Йермарш, К. (б.д.). *Фантазия върху песента „Горда Стара планина“*, оп. 109.

Касъров, Б. (1917). *Фердинанд I, цар на българите*. София: Военно-издателски фонд.

- Касърова, Б.**, Сп. Димчевска (1933). *Готварска книга с полезни упътвания за младата домакиня*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Книжарска дума** (1924). № 11, 25.10.1924.
- Книжарска дума** (1928а). № 14, 25.01.1928.
- Книжарска дума** (1928б). № 24, 13.07.1928.
- Куличев, Хр.** (2008). *Заслужите на протестантите за българския народ*. София: УИ. ISBN 978-954-670-067-4.
- Лавров, А. П.** (1898). *Православен християнски катехизис, или Първоначално учение за главните истини на православната християнска вяра*. София: Книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Лойтеман, Х.** (1894). *Зоология. Описание на животните в зоологически атлас, състоящи се от 24 табл. с 263 образи*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Мамарчев, Д.** (1885). *Портрети и кратки биографически сведения за загиналите български офицери и портупей-юнкери във войната със Сърбия през 1885 г.* София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Назърска, Ж.** (2023). София като сакрално пространство за езотеричните общества (краят на XIX – първата половина на XX в.). – В: *Mirabilia: времена, пространства, митове* (Studia Balcanica, т. 36). София: Парадигма, ИБЦТ – БАН, 2023, с. 287–305.
- Опис на книгите в Придворната книжарница на Ив. Б. Касъров** (1895). София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Опис на книгите, които Придворната книжарница „Ив. Б. Касъров“, София, дава в замяна срещу други книги** (1903). София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Пандев, К., М. Вапцарова, съст.** (1983). *Аферата „Мис Стоун“*. София: ОФ.
- План на София / Plan De Sofia. Юбилеен пътеводител по случай 50 г. от Освобождението на София (1878–1928)** (1929). София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“ и Книжарница „Т. Ф. Чипев“.
- Попов, М. Н.** (1899). *Спомени за първата българска княгиня Мария Луиза*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Потребителна кооперация** (1919). „Смелост“. София.
- Ружичка, Ф.** (1890). *Учителя като лекар. Книга, необходима за учители, родители и възпитатели*. София: Книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Струве, Х.** (1890). *Елементарна логика. Учебник за преподаване и самообучение. Ръководство за гимназиите и духовните семинарии*. София: Книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Събев, О.** (2015). *Робърт колеж и българите*. София: Изток-Запад. ISBN 978-619-152-624-6.
- Теодоров-Балан, Ал.** (1906). Книгописният труд у българите. – В: *ГСУ*, т. 2, с. 142–208.
- Фурнаджиев, Н. и кол., съст.** (1994). *Вестители на истината. История на евангелските църкви в България*. София: ББД. ISBN 954-8780-02-X.
- Христов, К.** (2023). *Затрупана София*. София: SAGA Egmont. [e-book]
- Bulgarian-British Review** (1928).
- Curtis, W. E.** (1903). *The Turk and His Lost Provinces (Greece, Bulgaria, Servia, Bosnia)*. Chicago, New York, Toronto, London: F. H. Revell.
- Goschen, G.-J.** (1904). *Теория на иностранните камбиални сношения*. София: Книжарница „Ив. Б. Касъров“.
- Jermář, Ch. J.** (n.d.). *100 Chansons et danses nationales bulgares: pour piano à 4 ms. op. 105*. Volume 1 [Sofia].
- Petroleum Times** (1925). № 12.
- Worms, R.** (1914). *Земледелческа икономия*. София: Придворна книжарница „Ив. Б. Касъров“.

REFERENCES

- Aleksiev, Iv.** (2012). *Kov e „parvivyat balgarin – stroitel na aeroplan“*: Sotir P. Cherkezevov, Viktor G. Vitanov ili drug? – V: *Morski vestnik*, 26.01.2012. Dostapno na: https://morskiwestnik.com/compass/news/2012/012012/012012_82.html. [12.11.2023].
- Bochev, St.** (1905). *Glavnite evropevski bursi (Viena, Berlin, Parizh, London) i nashite tsenni knizha*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.

- Bochev**, St. (1913). *Targovsko schetovodstvo. Za targovia na edro i drebno s 400 primeri, obrabzsi i obshirna prakticheska chast*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Bochev**, St. (1914). *Targovsko schetovodstvo za edra i drebna targovia*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Brvuke**, E. (1893). *Kak da se zapazi zhiivotat i zdraviето na detsata ni*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Bakston**, N., Ch. Bakston. (1914). *Bulgaria i balgarite. Vpechatlenia i belezhki*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Vazov**, Iv. (1893). *Draski i sharki. Ocherki iz stolichnia zhiivot*. Sofia: Knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Vazov**, Iv. (1893). *Sachinenia. Povesti i razkazi*. T. 1. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Vazov**, Iv. (1899). *Skitnishki pesni*. Vpechatlenia i useshtania v malkata i golyamata Stara planina. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Georgiev**, V. (1904). *Mineralni bani v Bulgaria i tyahnoto lechebno deystvie*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Georgiev**, L. (2006). *Balgarskoto knigoizdavane. Retrospektsii. Tendentsii. Strukturi. Modeli*. Veliko Tarnovo: UI. ISBN 954-524-552-2.
- Dennitsa** (1890–1891). God. I–II. Sofia: Knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Dimitrova**, B., Y. Vasilev. (1993). *Mladostta na Bagryana i neynite spatnitsi*. Sofia: BAN. ISBN 954-430-186-0.
- Darzhaven vestnik* (1906). № 176, 19.07.1906.
- Darzhaven vestnik* (1922). № 149, 4.10.1922.
- Darzhaven vestnik* (1934). № 259, 17.02.1934.
- Zaimov**, St. (1895). *Minaloto. Etyudi varhu zapiskite na Zahariy Stoyanov*. Sofia: Knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Zora** (1926). № 2038, 12.04.1926.
- Yemarsh**, K. (b.d.). *Fantazia varhu pesenta „Gorda Stara planina“*, op. 109.
- Kasarov**, B. (1917). *Ferdinand I, tsar na balgarite*. Sofia: Voenno-izdatelski fond.
- Kasarova**, B., Sp. Dimchevska (1933). *Gotvarska kniga s polezni upatvania za mladata domakinya*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Knizharska дума* (1924). № 11, 25.10.1924.
- Knizharska дума* (1928a). № 14, 25.01.1928.
- Knizharska дума* (1928b). № 24, 13.07.1928.
- Kulichev**, Hr. (2008). *Zaslugite na protestantite za balgarskia narod*. Sofia: UI. ISBN 978-954-670-067-4.
- Lavrov**, A. P. (1898). *Pravoslaven hristivanski katehizis, ili Parvonachalno uchenie za glavnite istini na pravoslavната hristivanska vvara*. Sofia: Knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Lovteman**, H. (1894). *Zoologia. Opisanie na zhiivotnite v zoologicheski atlas, sastoyashti se ot 24 tabl. s 263 obrazi*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Mamarchev**, D. (1885). *Portreti i kratki biograficheski svedenia za zaginalite balgarski ofitseri i portupev-yunkerі vav voynata sas Sarbia prez 1885 g.* Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Nazarska**, Zh. (2023). Sofia kato sakralno prostranstvo za ezoterichnite obshtestva (kravat na XIX – parvata polovina na XX v.). – V: *Mirabilia: vremena, prostranstva, mitove* (Studia Balcanica, T. 36). Sofia: Paradigma, IBTsT – BAN, 2023, s. 287–305.
- Opis na knigite v Pridvornata knizharnitsa na Iv. B. Kasarov* (1895). Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Opis na knigite, koito Pridvornata knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“, Sofia, dava v zamyana sreshту drugi knigi* (1903). Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Pandev**, K., M. Vaptsarova, sast. (1983). *Aferata „Mis Stoun“*. Sofia: OF.
- Plan na Sofia / Plan De Sofia*. Yubileen patevoditel po sluchav 50 g. ot Osvobozhdenieto na Sofia (1878–1928) (1929). Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“ i Knizharnitsa „T. F. Chipev“.
- Popov**, M. N. (1899). *Spomeni za parvata balgarska knyaginya Maria Luiza*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Potrebitelna kooperatsia** (1919). „Smelost“. Sofia.

- Ruzhichka, F.** (1890). *Uchitelya kato lekar. Kniga, neobhodima za uchiteli, roditeli i vazpitateli*. Sofia: Knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Struve, H.** (1890). *Elementarna logika. Uchebnik za prepodavanie i samoobuchenie. Rakovodstvo za gimnaziite i duhovnite seminarii*. Sofia: Knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Sabev, O.** (2015). *Robart kolezh i balgarite*. Sofia: Iztok-Zapad. ISBN 978-619-152-624-6.
- Teodorov-Balan, Al.** (1906). *Knigobisnivat trud u balgarite*. – In: *GSU*, t. 2, s. 142–208.
- Furnadzhiev, N. i kol., sast.** (1994). *Vestiteli na istinata. Istoria na evangelskite tsarkvi v Bulgaria*. Sofia: BBD. ISBN 954-8780-02-X.
- Hristov, K.** (2023). *Zatrupana Sofia*. Sofia: SAGA Egmont [e-book].
- Bulgarian-British Review* (1928).
- Curtis, W. E.** (1903). *The Turk and His Lost Provinces (Greece, Bulgaria, Servia, Bosnia)*. Chicago, New York, Toronto, London: F. H. Revell.
- Goschen, G.–J.** (1904). *Teoria na inostrannite kambialni snoshenia*. Sofia: Knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Jermář, Ch. J.** (n.d.). *100 Chansons et danses nationales bulgares: pour piano à 4 ms. op. 105*. Volume 1 [Sofia].
- Petroleum Times* (1925). № 12.
- Worms, R.** (1914). *Zemledelcheska ikonomia*. Sofia: Pridvorna knizharnitsa „Iv. B. Kasarov“.
- Zagorov, V.** (2014). *Balgarskata kniga (1878–1912)*. Sofia.

THE “IVAN B. KASSUROFF” BOOKSELLING COMPANY AND COURT BOOKSTORE (1885–1947/1948)

Abstract: *This article treats an unresearched topic, i.e. history of the bookselling company with a court bookstore of the Kasuroff family, operating in Sofia in the period of 1890s–1940s. Based on primary sources, a historical reconstruction of the processes of establishment and functioning of the enterprise is carried out. Its activities are commented from the perspective of its contribution to the Bulgarian literary and documentary cultural heritage and in the context of the transmission of foreign cultural models.*

Keywords: *Kassuroff family; Bulgaria; Court Bookstore; bookselling company*

Prof. Georgeta Nazarska, PhD

University of Library Studies and Information Technologies

119, Tsarigradsko shose, Blvd.

1784 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0002-6448-3692

E-mail: nazarska@abv.bg

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORY

СКРИПТУРИ И „АТЕЛИЕТА“ В ПОМОЩ
НА ИСТОРИЧЕСКАТА ЕПИГРАФИКА (ПО ПРИМЕРА
НА TERRITORIUM MONTANENSIVM)

Калин Стоев

*Университет по библиотекознание и информационни технологии
Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър
Фол“ – БАН*

Резюме: Издаването на надписи от Класическата античност е от незаменима помощ за историци и археолози. За пълноценното им интегриране в историческото изследване обаче би било полезно и изследването на самия процес и обстоятелства на „издаване“ на античните надписи, т.е. какви обстоятелства са влияели върху изработването и поставянето им, както и на спецификите на тяхната палеография (*scripturae*). Изследването е базирано на частен случай, като е използвано епиграфското наследство от областта на антична Монтана (*territorium Montanensium*), и предлага хипотеза за разпределението на някои от надписите като продукция на две отделни „ателиета“ в периода ок. 150 г. – ок. 235 г.

Ключови думи: епиграфика; палеография; Долна Мизия; Монтана; *territorium Montanensium*; римски провинции

Издаването и каталогизирането на епиграфски паметници се е наложило като съществена част от изследването на римската история и общество в имперския период поне от 200 години. Липсата на конкретен интерес на класическите автори към социално-икономическите отношения в провинциите налага използването на местни документални извори – латински и гръцки надписи, за допълване на картината на римското провинциално общество. Появата на надписите зависи от редица исторически условия, които благоприятстват развитието на т.нар. „епиграфски навик“, с други думи, приобщаването на провинциалното население към епиграфското отбелязване на определени части на ежедневния му живот. „Епиграфският навик“ постепенно се налага в

литературата като мерило за процеса на „романизацията“ в провинциите, особено в разпространението на надгробията – *tituli sepulcrales*, с други думи, те показват и цивилизационната и асимилационната стойност на римската власт в провинциите.

За да бъдат пълноценно използвани като извор, епиграфските паметници се операционализират като обект на изследване сами по себе си и като такива се издават в нарочни поредици. Началото на заниманията с епиграфика започва именно от каталогизирането им в качеството им на „древности“ (*antiquities*), с нерегулярни публикации в книги, сборници с описания на антични обекти или колекции, дело на хуманисти, като например Никола Фабри дьо Переск (1580–1637) и Шарл дьо Брос (1709–1777) (Lassere, 2005: 17). Проявяват се и първите опити за каталогизация на епиграфските паметници – Луиджи Антонио Муратори със своя „*Novus thesaurus veterum inscriptionum*“ („Нов тезаурус на древните надписи“) в четири тома (1739–1742) (Schmidt, 2004: 9), като може би първият по-значителен опит е на Йохан Каспар Орели в Цюрих с неговия корпус „*Inscriptionum latinarum selectarum amplissima collectio, ad illustrandam Romae antiquitatis disciplinam accomodata*“ („Най-подробна колекция на подбрани латински надписи, приспособени за илюстриране на древностите на Рим“) (1828) (Lassere, 2005: 18). Идеята за създаването на всеобщ корпус на латинските надписи на Римската република и империя е изказвана от учени и антиквари като Х.-Г. Нийбур и Бартоломео Боргези, но в крайна сметка се осъществява в Берлин и Пруската академия на науките от Теодор Момзен, под чието ръководство от 1863 г. започва да се издава епиграфската поредица „Корпус на латинските надписи“ („*Corpus inscriptionum latinarum*“, *CIL*), основна епиграфска поредица и досега, където в отделните томове са обхванати надписите от Италия и провинциите на Римската империя (Schmidt, 2004: 8–9). Всеки том изброява откритите в конкретната провинция надписи, като изложението ги групира по определени типове. Някои от томове на *CIL* са посветени на определени типове надписи – например *miliaria* (крайпътни колони) или *diplomata militaria* (военни дипломи) (Schmidt, 2003).

Характерно за латинската епиграфика е категоризирането на надписите – обикновено публикуването им в поредица върви от надписите, свързани с по-издигнатите прослойки: почетни надписи за императора, за различни божества, надгробни паметници, а накрая – т.нар. *instrumentum domesticum*, надписани предмети със стопанско или друго предназначение.

Епиграфските паметници са характерни за всички провинции на Римската империя, макар разпространението им в отделните провинции да зависи от различни обстоятелства (Macmullen, 1982: 235). Изглежда, че пикът в разпространението на латинските надписи от Дунавските провинции, обхващали земите на днешна България – Горна Мизия

(приблизително земите на дн. Видинска област) и Долна Мизия (приблизително днешните български земи на север от Стара планина и земите на дн. румънска Добруджа), настъпва към края на II век – началото на III век¹, следвайки общите тенденции в империята (Macmullen, 1982: 235).

Увеличаването на броя надписи в определени епохи трябва да се отдаде преди всичко на налагането на споменатия вече „епиграфски навик“ в провинциите, който от своя страна е зависел от наличието на достатъчен брой латинофонско (за провинциите на Римската империя с елинистическа култура – елинофонско) население, което придобива социалния модел на поведение на римското общество да документира събития от личния си живот чрез епиграфска изява и наличието на производствени центрове („ателиета“), които са свързани с него (Weber, 1995: 258). Първият от описаните процеси е видим чрез самите паметници, които показват постепенно увеличаване на броя на гражданите, който, разбира се, варира с усложняването на структурата на римското население в българските земи – от преди всичко войници по границата („Дунавския лимес“) и военно-административен персонал към наличие на градско население и институции, а вече през III век – романизирано местно (най-вече тракийско) население в градските територии. Въпреки че тази демографска картина може сама по себе си да служи като датировъчен жалон – например по наличието на определен тип римски имена по паметниците (например императорски фамилии, като Aelius, Aurgelius, обикновено приемани от втората половина на II век и през III век от новороманизираното население), много често голям брой паметници остават общо датирани в широк времеви диапазон (Stoiev, 2017: 9–11).

Затова, в случай че се натъкнем на надпис, който позволява само груба датировка според горепосочените исторически процеси, от голяма помощ е изследването на палеографията на надписа, т.е. на специфичния за конкретния паметник начин на оформяне на буквите – scriptura, ако използваме определението в класическото съчинение на Е. Хюбнер „*Exempla scripturae epigraphicae latinae. A Caesaris dictatoris morte ad aetatem Iustiniani*“ („Примери на скриптура на латинската епиграфика от смъртта на диктатора Цезар до времето на Юстиниан“: Hübner 1885). Неговата книга обаче изследва общия случай на налагането на определена „мода“ в скриптурите, с някои препратки към провинциите. Затова няма да е излишен опит за прецизиране, доколкото е възможно, на обстоятелствата за налагане на определена „скриптура“ в епиграфските паметници, както и да се направи крачка в посока към разкриване на влиянието на историческите и социално-политическите и административните обстоятелства, влияещи върху „издаването“, т.е. изработването и поставянето, на античните надписи.

Регионът на днешна Монтана (*regio/territorium Montanensium*) ни предоставя рядък случай за разкриване на дейността на различни администрации на римската власт в днешните български земи. Областта на днешния град е била позната на римляните общо като „планинската област“, *Montanae*, която, изглежда, е била включена в тракийската стратегийна организация на Одриската държава. Епиграфски свидетелства от Монтанската област се появяват едва в края на I век и началото на II век, като става въпрос за надписана строителна керамика и военни дипломи, които свидетелстват за гарнизон с охранителни функции и строеж на укрепление с охранителни функции (Tacheva, 2000: 93 и сл.).² Епиграфски паметници от основния тип, т.е. каменни надписи, започват да се появяват към средата на II век. По-долу ще стане въпрос за тяхната функция и причините за появата им. Кохортата е заемала малко укрепление, *praesidium*, вероятно на днешното Кале в града. Другаде обосновахме защо не може да се говори за лагер на кохорта от типа на *castellum*, т.е. постоянна база на помощна част в Монтана, а по-скоро за малък укрепен пункт с наблюдателно-полицейски функции (Stoiev, 2016). Епиграфската документация от по-късно време разкрива поне четири администрации, активни понякога синхронно, понякога в различно време, чиито представители поставят надписи: една военна, която вероятно е свързана с легионите на Долна Мизия – Първи италиейски и Единадесети Клавдиев (*legio I Italica*, *legio XI Claudia*), съответно с местната охрана на известния по надписи *regio/territorium Montanensium*; втора е свързана с икономическата администрация (*vectigalis* – индиректни такси) поне докъм средата на II век; цивилно управление от типа на *vicus* или *municipium*, за което са споменати институции (*decuriones*); императорска администрация, отговорна за посветителните надписи – и в класическия период, и от по-късно време. Като отделен проблем стои всъщност най-голямата епиграфска база от Монтана – тази на паметниците с посвещения от светилището на Диана и Аполон, които могат да се дължат на светилищно ателие, но в някои случаи може да са дело на легионните администрации. Дали обаче можем да говорим за отделни ателиета на всяка от тези администрации?

Да обърнем поглед към самите надписи от Монтана. Според корпуса на В. Велков и Г. Александров (Velkov; Aleksandrov, 1994) в Монтана са открити и публикувани 150 надписа, като в последните години се появяват и няколко нови. Без да се обхващат всички, в последващото изложение ще се приведат основните категории скриптури в тях, с коментари за евентуалните социално-икономически или политически обстоятелства, които насочват към датировката и типологията, позволяващи ни да ги припишем към дадено ателие с определен период на дейност. Трябва да се отбележи, че не всяка разлика в скриптурите говори за изработка в специфично ателие – нерядко разликата се дължи на общата „мода“ в изработването на надписите в

империята³, която оказва влияние на каменоделците в различните провинции. В следващите редове ще проверим работната си хипотеза, като съпоставим скриптурите по надписите от Монтанския регион с характерните за времето и региона начини на изписване на отделните букви и други палеографски особености (наличие на курсивен шрифт, лигатури и т.н.).

За целта можем да определим предварителна хронология на наличните надписи, използвайки исторически признаци, след което да разпределим спецификите на палеографията в по-специфична схема. За целта използваме няколкото надписа, които могат да бъдат сигурно датирани (за целите на изложението ще ги определим като скриптура тип 1). Между 40-те години на II век и 60-те години на II век трябва да се датират свидетелства, свързани с митническата администрация (portorium Illyrici)⁴ (фиг. 1). Приблизително в този период, през 147 г., от разквартирувани за лов на диви животни в региона пехотни и флотски войски е издигнато посвещение на Диана (Velkov; Alexandrov, 1988: 271–277; Bérard, 1991, 75–105), което има сходна скриптура – типична за палеографията през първата половина на II век. Обстоятелството може да се свърже с факта, че във военните територии на провинция Долна Мизия, каквато е била Монтана, отговарящи за снабдяването на Дунавските легиони, са били иззети от гражданската администрация на прекупвачите на провинциалните такси и са били предадени за администриране от легиона (Stoev, 2016: 38–44). Надписите от този тип се отличават със скриптура, характерна за периода (вж. например Velkov; Alexandrov, 1988), и лесно могат да се отграничат от останалите.

Други надписи (да речем, „късни“ типове), които могат да се датират и отделят, стоят в крайния период на епиграфска активност в региона на Монтана. Те ясно носят официален характер и са датирани по споменатите в тях императори – Север Александър и Максимин Тракиец, съответно през 234–235 и 235 г.; изглеждат изработени в едно ателие, от което съдим не само заради близката хронология, но и поради близостта в палеографията им: видими характеристики са специфичните форми на М, чийто клин на места е по-скъсен от страничните „крачета“; Т с по-дълга горна хаста; V с две прави хаста – една форма, по-различна от другите надписи в Монтана, където често една хаста е по-извита или по-дълга. Датирани, спадащи към епохата на Късния принципат, са и двата надписа за строеж на наблюдателна кула и порта на укрепление от 256–258 г. (Velkov; Alexandrov, 1994, Nos. 2, 4, 5, 6)⁵.

Между тези две ясно датирани групи надписи се наблюдават редица надписи, в които се отчитат разнообразни палеографски характеристики. Тук може да се регистрират по-специфични групи, но е трудно да се открие ясна последователност, тъй като, без съмнение, различните майстори каменоделци са инкорпорирали разнообразни скриптури в

текстовете си. На базата на някои по-ярки характеристики все пак може да обособим определени закономерности в хронологията на изработката.

Може би най-многобройната и важна група надписи от региона произхождат от светилището, посветено на Диана и Аполон (**тип 2**).⁶ Това са надписи, които се отличават с правилен, официозен, дори монументален шрифт, като най-ранните, изглежда, са на провинциалните управители М. Понций Лелиан (Marcus Pontius Laelianus), датиран през 161–169 г., и Л. Статилий Север (160) (Velkov; Alexandrov, 1994, Nos. 11a, 11b, 50). С по-голяма или по-малка сигурност към този период може да причислим още няколко надписа, а фактът, че става въпрос преди всичко за посвещения на Диана или Аполон, както и някои сходни общи характеристики (например L с къса долна хаста) показват, че има континуитет с най-ранния шрифт в Монтана (пример във фиг. 2), който описахме по-горе (Velkov; Alexandrov, Nos. 10, 11, 16, 34, 39, 50, 55, 71 и др.).⁷

Във времето на династията на Северите (193–235) някои надписи на светилището (Velkov; Alexandrov, 1994, Nos. 14a, 15, 19, 32, 38, 42, 44, 35, 36, 89) представляват модификации на този ранен светилищен „Антонинов“ тип скриптура (вж. фиг. 3 за типичен пример). Тяхна отличителна черта е гъвкавото V, свито в долната част, в някои се появява „камшичесто“ L (например в No. 32, с удължена нагоре и извита долна хаста), както и G с извита назад черта. Камшичестото L се появява и в емблематичен пример, изглежда, на посвещение на Diana Regina от бенефициария (подофицер с административни функции) на провинциалния управител (Velkov; Alexandrov, No. 57, фиг. 4). Скриптурата тук може да се нарече уникална за региона, а освен споменатото характерно L има и знаци без аналози, като например ромбовидните знаци за O. Интересно е, че в този надпис се споменава службата на офицера в territorium-а на Монтана, т.е. може да става дума за ателие, подчинено на администрацията на тази специфична територия, вероятно „военна територия“ за легионите на Долна Мизия.⁸

В надписите – посвещения, свързани със светилището от периода на Северите (**тип 3**), има и други „аномалии“. Една поредица от тях показват по-слаба връзка с традиционната продукция на надписи от типове 1 и 2, но особено е и съдържанието. Характерното V със стеснена долна част се появява в надписи, които не представляват посвещения на Диана и Аполон, например посветителен надпис на „свещения бог“ (Velkov; Alexandrov, No. 45), който, изглежда, е поставен от повисокопоставено лице, ако се съди по името му – L. Attienus Iulianus, отличаващ се с класическата си римска номенклатура с традиционен италиейски когномен от масата посветители, известни по надписите с традиционни за военния романизъм имена.⁹ Същевременно изписването на V в неговия надпис е по-разнообразно и показва курсивна форма на един специфичен за III век шрифт, възходящ обаче към много по-ранен модел (**тип 4**), който е използван за надписи на военна част от местно

опълчение – *numerus* (Velkov; Alexandrov, 1994, 20 – *Seleucus, librarius numeri circitorum regionariorumque*).¹⁰ Подобна скриптура говори за военно ателие, което е видимо по сходния курсивен шрифт и изписване на тази буква от списъка с военни от *legio XI Claudia* (Velkov; Alexandrov, 1994: No. 1). И камшичестото L, и курсивното, леко наклонено надясно V са характерни за един наложил се на границата между II и III век стил, типичен за ателиета във военни територии (Petrovich, 1975: 64).

Това според нас доказва, че използваният тук през III век шрифт е не само характерен за епохата, а е по модел на друго, военно ателие, което продължава своето съществуване от настаняването на охранително-снабдителни войски тук, за да обслужва администрацията на региона. Така в региона можем да идентифицираме поне едно ателие през 40-те години на II век и поне две ателиета от 60-те години на II век насетне – на военните (**тип 4**) и на светилището, като последното проявява една скриптура до времето на Северите и друга – след тях (**типове 2 и 3**). Имайки предвид, че други надписи на *numerus circitorum regionariorumque* използват твърде стандартизиран и опростен шрифт (например Velkov; Alexandrov, 1994: 30), а други (Velkov; Alexandrov, 1994, 62) имат специфична палеография, отново с камшичестото L, изглежда, надписи от тип 3 са били продукция, отново създавана за военната охрана и администрация на *territorium Montanensium*.

Интересно е, че някои надписи, свързани с администрацията в Монтанския регион, първоначално са издържани в известен смисъл в банална палеография, приблизително до времето на императорите Марк Аврелий и Луций Вер (161–169). Тя изглежда свързана със скриптура от тип 3 от светилището – например в No. 53 палеографията може да се класифицира като близка до тази на надписите от тип 3 с характерното си V (Nos. 14a, 15). Това потвърждава, че „модата“ на късния шрифт (**тип 3**) е свързана с военна работилница, на която безспорно е принадлежал един друг надпис на официалната власт (No. 59). Така трябва да приемем, че и военната администрация на региона в ранния период се е ползвала от ателието на светилището, следователно за налагането на палеография от тип 3 е способствало рязкото „военизиране“ на региона.

Хронологичните измерения на това „издаване“ на надписи от Монтана, изглежда, може да бъдат добре обобщени на базата на продукцията на ателиетата и типовете надписи. През 40-те години тук е имало работилница, свързана с администрацията на региона, която е произвеждала най-ранните надписи в региона. След организирането на военния надзор тук през 50-те години на II век основната продукция са надписи от типове 2 и 4, т.е. едновременно са функционирали светилищно и военно ателие. След нашествието на костобоките в Мизия и Тракия през 170–171 г. (за него: Gerov, 1980; Scheidel, 1990), което е наложило създаване на специална военна част за региона, настъпва описаната промяна в скриптурата на „светилищното“ ателие (**тип 3**).

Независимо от това, благодарение на установените традиции в *scriptura monumentalis*, възприета от местните майстори, тип 2 е продължавал да бъде използван и през III век (например Nos. 30, 26, където са налични характеристики и на двата шрифта). Това важи и за по-малкото на брой „цивилни“, най-често надгробни, надписи в Монтана, принадлежащи на някакъв тип гражданско управление (по-скоро общност от села – *visi*: Манов; Марков, 2016: 179–188), поставени около времето на косто-бокското нашествие. Тук личи официалната скриптура на ателието, произвеждащо тип 2, но по-неугледно изработен. Възможно е това се дължи на отделно ателие в някое от селищата около светилището, но от друга страна, е възможно така да е изглеждала „цивилната“ продукция на светилищното ателие.

Що се отнася до типа, който по-горе определихме като **късен** и изцяло свързан с надписи с армейски единици или структури, той носи някои характеристики на продукцията на тип 3 за военната администрация на „територията“ на Монтана (Velkov; Alexandrov, 1994: No. 57) – това са G със скосено назад „краче“ и на места характерното L. Надписите отпреди голямата криза в империята (Nos. 2, 3), изглежда, също са поставени от „светилищното“ ателие, заработило от края на II век. No. 4, посветен на императорите Валериан и Галиен от друга „опълченска“ част в региона – *cohors III Collecta*, както и Nos. 5–6 вече представляват ново развитие, в което се проявява преди всичко трансформация на палеографията на античните надписи в скриптура от по-късен тип (вж. например V със заоблен клин), и трябва да се отдадат на общите тенденции в империята. Те може би са изработвани от различна работилница, след тежките демографски и икономически проблеми през III век, причинили заника на региона, както и изобщо на голяма част от провинция Долна Мизия.

Изводите, произтичащи от предложеното изследване и методика, са, разбира се, предварителни. Разглежданите типове надписи проявяват множество особености, така че в бъдещи изследвания може да бъдат определени и подтипове, които вече биха зависели от редица фактори, включително подготовката и предпочитанията на отделния майстор (срв. Керри, 1991: 12–16). Въпреки това подобно обобщение на основните тенденции на изработването на надписи в определен регион може да допълни досегашните практики на събиране, систематизиране и издаване на епиграфски източници, като направи този дял на публикуването на първичен изворов материал по-дълбоко изследван и полезен за историците и археолозите.

Фиг. 1. Надпис в чест на Диана, поставен от служителите на митническите служби (порториум). РИМ-Монтана. Снимка К. Стоев

Фиг. 2. Надпис, поставен от П. Елий Фронто, легионер от XI Клавдиев легион. РИМ-Монтана. Снимка К. Стоев

Фиг. 3. Олтар, посветен на Диана от легионера Хиспаний Виктор. РИМ-Монтана. Снимка К. Стоев

Фиг. 4. Посвещение на Диана и Аполон от романизирания тракиец Юлий Муказен. РИМ-Монтана. Снимка К. Стоев

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. данните у Stoev, 2017: 271 и сл.

² Общо за историята на Монтанския регион и някои по-специфични проблеми на развитието му: Velkov 1992: 395–400; Kabakchieva 2011: 32–48; Rankov 1983: 40–73; Stoev 2016: 34–51.

³ Вж. Kerrie, 1991: 13 за обичайното оформяне на палеографията в надписите от каменоделеца според заготовки на обичаен писмен материал, например папирус, който трябва да е следвал обичайната мода на scriptura monumentalis или cursiva. Извън това обаче, без съмнение, са били възможни вариации според различни тенденции, които са били познати на каменоделеца.

⁴ За него, организационната му структура и датировка на свидетелствата от Монтана вж. Tacheva, 2000, 79 – 93; Stoev, 2022.

⁵ Надписите са издавани частично или в цялост в следните поредици: *Coprus inscriptionum latinorum*, vol. III; *L'annee epigraphique*; Velkov; Aleksandrov, 1994; Lungarova, 2012. В настоящото изложение използваме най-пълния корпус, насочен специално към епиграфиката на Монтана, като надписите са цитирани по него.

⁶ За светилището вж. Velkov et al., 1987: 14–36.

⁷ Nos. 50, 71 може да бъдат датирани в средата на II век, което потвърждава датировката на тази скриптура (Velkov, Aleksandrov, 1994: 25, 34).

⁸ За хипотезата вж. Stoev, 2016.

⁹ За типовете номенклатури вж. общо Stoev, 2017.

ЛИТЕРАТУРА

Велков, В. (1992). *Montana – castra et civitas*. – В: *Годишник на Народния археологически музей*, № 8, 395–340. ISSN 1310-7933.

Велков, В., Г. Александров (1994). *Епиграфски паметници от Монтана и района*. Монтана.

Велков, В., Л. и др. (1987). *Монтана: [Археол. открития и разкопки]*. Т. 1. София: Българска академия на науките.

Кабакчиева, Г. (2013). Античният град Монтана и неговата територия. – В: *Монтана – мост на цивилизации: сборник с доклади и съобщения от националната научна конференция (Монтана, 9–10 юни 2011 г.)*. София, 32–48. ISBN 978-954-378-107-2.

Лунгарова, П. (2012). *Римските култове в провинция Долна Мизия: каталог на паметниците*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN 978-954-524-823-8.

Манов, М., М. Марков (2016). Нов надпис с име на декурион от Монтана. – В: *Нумизматика, сфрагистика, епиграфика*, № 12, 179–188. ISSN 1312-5532.

Стоев, К. (2016). Към военно-административната история на Монтана в римската епоха (I–III в.). – В: *От Монтана до Монтана: един град между древността и настоящето. Доклади от научна конференция, посветена на развитието на град Монтана и региона през вековете, проведена на 17 юни 2016 г.*, с. 34–52. ИБЦТ – БАН. ISBN 978-619-7179-04-0.

Стоев, К. (2017). *Да бъдеш римлянин в Мизия. Антропонимия и просопография на романизираното население в Горна и Долна Мизия*. София: Тендрил. ISBN 978-954-92809-2-0.

Стоев, К. (2022). Елитите от западните и дунавските провинции на Римската империя и тяхната роля в административното и социално-икономическото развитие на Мизия. – В: *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 7. Варна: ЦСИИ, 13–23. ISSN 2534-9244.

Тачева, М. (2000). *Власт и социум в римска Тракия и Мизия*. София: Вулкан-4. ISBN 954-488-040-2.

Петровић, П. (1975). *Палеографија римских натписа у Горњој Мезији*. Београд: Археолошки институт.

Bérard, F. (1989). *La cohorte I a Cilicum, la classis Flavia Moesica et les vexillations de l'armée de Mésie inférieure: A propos d'une inscription de Montana*.

- In: *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 79, 129–138.
<http://www.jstor.org/stable/20187161>.
- Gerov, B.** (1980). *Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien. Gesammelte Aufsätze*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert. ISBN 902-560-725-X.
- Hübner, E.** (1885). *Exempla scripturae epigraphicae latinae. A Caesaris dictatoris morte ad aetatem Iustiniani*. Berolini: Apud Georgium Reimerum. ISBN 978-3-534-26755-2.
- Keppie, L.** (1991). *Understanding Roman Inscriptions*. London: B. T. Batsford Ltd. ISBN 978-041-515-143-6.
- Lassère, J.-M.** (2006). Manuel d'épigraphie romaine T. 1. L'individu – La cité. T. 2. L'état – Index. – In: *L'antiquité classique*, T. 75, pp. 487–489. Paris: Picard. ISSN 07702817.
- Macmullen, R.** (1982). The Epigraphic Habit in the Roman Empire. – In: *The American Journal of Philology*, V. 103, № 3, pp. 233–246. ISSN 1086-3168.
- Scheidel, W.** (1990). Probleme der Datierung des Costoboceneinfalls im Balkanraum unter Marcus Aurelius. – In: *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, V. 39, № 4, 493–498. DOI: <http://www.jstor.org/stable/4436170>.
- Schmidt, M.** (2003). *Spiegelbilder römischer Lebenswelt*. Berlin: De Gruyter.
- Schmidt, M.** (2004). *Einführung in die lateinische Epigraphik*. Berlin: Wissenschaftliche Buchhandlung.
- Velkov, V., G. Alexandrov** (1988). “Venatio caesariana”: eine neue Inschrift aus Montana (Moesia inferior). – In: *Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*. V. 18, 271–277. ISSN 0069-3715.
- Weber, E.** (1995). *Zur Entstehung der lateinischen Grabinschriften*. Helsinki: Finnish Society of Sciences and Letters, pp. 253–261.

REFERENCES:

- Velkov, V.** (1992): Montana – castra et civitas. – V: *Godishnik na Narodnia arheologicheski muzey*, № 8, 395–340. ISSN 1310-7933.
- Velkov, V., G. Aleksandrov** (1994). *Epigrafski pametnitsi ot Montana i rayona*. Montana.
- Velkov, V., L. i dr.** (1987). *Montana: [Arheol. otkritia i razkopki]*. T. 1. Sofia: Balgarska akademija na naukite.
- Kabakchieva, G.** (2013). Antichniyat grad Montana i negovata teritoria. – V: *Montana – most na tsivilizatsii: sbornik s dokladi i saobshtenia ot natsionalnata nauchna konferentsia (Montana, 9–10 yuni 2011 g.)*. Sofia, 32–48. ISBN 978-954-378-107-2.
- Lungarova, P.** (2012). *Rimskite kultove v provintsia Dolna Mizia: katalog na pametnitsite*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. ISBN 978-954-524-823-8.
- Manov, M., M. Markov** (2016). Nov nadpis s ime na dekurion ot Montana. – V: *Numizmatika, sfragistika, epigrafika*, № 12, 179–188. ISSN 1312-5532.
- Stoiev, K.** (2016). Kam voenno-administrativnata istoria na Montana v rimskata epoha (I–III v.). – V: *Ot Montana do Montana: edin grad mezhdu drevnostta i nastoyashetoto. Dokladi ot nauchna konferentsia, posvetena na razvitiето na grad Montana i regiona prez vekovete, provedena na 17 yuni 2016 g.*, s. 34–52. IBTsT – BAN. ISBN 978-619-7179-04-0.
- Stoiev, K.** (2017). *Da badesh rimlyanin v Mizia. Antroponimia i prosopografia na romaniziranoto naselenie v Gorna i Dolna Mizia*. Sofia: Tendril. ISBN 978-954-92809-2-0.
- Stoiev, K.** (2022). Elitite ot zapadnite i dunavskite provintsii na Rimskata imperia i tyahnata rolya v administrativnoto i sotsialno-ikonomichestkoto razvitiе na Mizia. – V: *Izvestia na Tsentara za stopansko-istoricheski izsledvania*. T. 7. Varna: TsSII, 13–23. ISSN 2534-9244.
- Tacheva, M.** (2000). *Vlast i sotsium v rimska Trakia i Mizia*. Sofia: Vulkan-4. ISBN 954-488-040-2.
- Petrovich, P.** (1975). *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*. Beograd: Arheoloski institut.

**SCRIPTURES AND ATTELIERS IN AID OF HISTORICAL
EPIGRAPHY (ON THE EXAMPLE OF TERRITORIUM
MONTANENSIMUM)**

Abstract: *The publication of inscriptions from classical antiquity is of indispensable help to historians and archaeologists. However, for their full integration into historical research, it would be useful to study the very process and circumstances of “edition” of the ancient inscriptions, i.e. what circumstances influenced their making and placement, as well as the specifics of their palaeography (scripturae). The research is based on a particular case, the epigraphic heritage from the area of ancient Montana (territorium Montanensium) was used and it proposes a hypothesis for the distribution of some of the inscriptions as the production of two separate “studios” in the period ca. 150 AD – approx. 235 AD.*

Keywords: *epigraphy; paleography; Lower Moesia; Montana; territorium Montanensium; Roman provinces*

Assoc. Prof. Kalin Stoev, PhD

University of Library Studies and Information Technologies
Institute of Balkans Studies and Center of Thracology – BAS

119, Tsarigradsko shose Blvd.

1784 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0009-0008-0541-310X

E-mail: k.stoev@unibit.bg

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYБИБЛИОТЕКИТЕ ПРЕДИ БИБЛИОТЕЧНИЯ ТУРИЗЪМ
В „ГОЛЯМАТА ОБИКОЛКА“ НА ТОМАС НЮДЖЪНТ**Радослав Христов***Университет по библиотекознание и информационни технологии*

Резюме: Туризмът намира една от първите си форми в дългите пътешествия, предприети от благородници из различни краища на Европа. Наречени „The Grand Tour“, или в превод на български „Голямата обиколка“, те започват през XVI век, а разцветът им е през XVII и XVIII век. Терминът „Grand Tour“ е използван за първи път през 1670 г., но получава широко разпространение през XVIII век, особено след 1749 г., когато четиритомният пътеводител на Томас Нюджънт го превръща в заглавие на книга. Настоящото изследване проследява мястото на библиотеките по маршрутите, описани в този труд, и значимостта им през погледа на европейския пътешественик от епохата, белязала зараждането на съвременния туризъм. Целта му е да бъде аргументиран потенциалът на библиотеките като привличащи вниманието дестинации далеч преди появата на понятието „библиотечен туризъм“, като са проследени всички библиотеки, описани в „Голямата обиколка“. Направени са изводи, че разбирането за стойността на библиотеките като атракция за посетителя ясно проличава от направения обзор, а описанията дават добра представа за солидните основи на библиотечния туризъм – нешлифования диамант с огромен туристически потенциал.

Ключови думи: библиотеки; библиотечен туризъм; „Голямата обиколка“; Томас Нюджънт

„Пътувания“ и „туризъм“ са понятия, които започват да се дефинират през XVI век с признаването на икономическата, образователната и развлекателната им значимост. Туризмът намира една от първите си форми в дългите пътешествия, предприети от благородници из различни кътчета на Европа по културни, социални или развлекателни причини. Наречени „The Grand Tour“, или в превод на български „Голямата обиколка“, те започват през XVI век, като

разцветът им е през XVII и XVIII век (Correia, 2022). „Голямата обиколка“ е с продължителност от една до три години, а участници в нея обикновено са млади мъже с добро потекло, чиято цел е да опознаят класическата и ренесансовата цивилизация. Терминът „Grand Tour“ е използван за първи път през 1670 г., но получава широко разпространение през XVIII век, особено след 1749 г., когато четиритомният пътеводител на Томас Нюджънт го превръща в заглавие на книга. Авторът твърди, че представя „точно описание на повечето градове, селища и забележителни места в Европа“ (Seaton, 2019: 108–110).

Настоящото изследване проследява мястото на библиотеките по маршрутите, описани във внушителния труд на Нюджънт, послужил като вдъхновение за мнозина да се впуснат в едноименното приключение. Близо 300 години след като пътеводителят излиза на бял свят, той е във фокуса на редица проучвания, дело на специалисти по история, география, архитектура, лингвистика, социология. Към този момент обаче информацията, която Нюджънт предоставя за библиотеките в различните градове – още повече разгледана във функцията си на туристически ресурс, – не е ставала тема на целенасочени научни търсения, което е заявка за актуалността на проучването. Негов обект са библиотеките, а предмет – тяхното място и значимост в контекста на миогледа на европейския пътешественик през епохата, белязала зараждането на съвременния туризъм. Целта е да бъде аргументиран потенциалът на библиотеките като привличащи вниманието дестинации далеч преди появата на понятието „библиотечен туризъм“, като са проследени всички библиотеки, описани в „Голямата обиколка“.

В изследването са използвани оригиналните издания на четирите тома на „Голямата обиколка“ на Томас Нюджънт, отпечатани през 1749 г. Дигитализираните им копия са извлечени от платформата „NathiTrust“, управляваща най-големия набор от издания в дигитален формат от академични и изследователски библиотеки. С оглед на спецификата на разглеждания проблем е приложен интердисциплинарен подход – от една страна, с фокус върху историческия контекст, а от друга – върху разнообразието от форми, чрез които библиотеките въздействат и моделират предпочитания от гледна точка на култура и архитектура. В лингвистично отношение са издирени и приложени вече в съвременния си вариант редица наименования – основно лични имена и топоними. Направените изводи провокират последващи проучвания от страна на изкушените от историята, библиотеките и туризма.

Много изследователи анализират „Голямата обиколка“ от гледна точка на историята на пътуванията и туризма. Според С. Голдсмит това със сигурност е плодотворен подход, тъй като в стремежа си да разберат стойността на определени дестинации, пътешествениците идентифицират този феномен освен като възход на пътуванията, и като приятна

туристическа практика (Goldsmith, 2020: 5). У. Гир разглежда „Голямата обиколка“ като „ранна форма и предшественик на съвременния туризъм“, чиято първоначална цел е да отбележи края на детството, като разшири образованието и спомогне за овладяване на социални умения, а впоследствие се трансформира в пътешествие за удоволствие и развлечение (Gug, 2010).

От своя страна Р. Балеиро и С. Кинтейро откриват в „Обиколката“ корените конкретно на литературния туризъм. Според тях той е на поне 400 години, тъй като началото му съвпада с началото на „Голямата обиколка“ (краят на XVI век), когато образованието на младите аристократи е предполагало, наред с другото, и посещение на къщите и гробовете на канонични автори (Baleiro and Quinteiro, 2018: 43). Мястото и ролята на „Голямата обиколка“ като начална стъпка в развитието на туризма – и по-конкретно на културния туризъм – са признати и от Световната организация по туризъм към ООН (UNWTO). В своя Доклад за синергията между туризма и културата от 2018 г. тя потвърждава възприетите промени в търсенето на културен туризъм, произтичащи от различния подход към културата: от Култура 1.0/Културен туризъм 1.0 („Голямата обиколка“ и потребление от малък елит) през Култура 2.0/Културен туризъм 2.0 (културата като индустрия и масов културен туризъм) до Култура 3.0/Културен туризъм 3.0 (културата като платформа за туризма и обратно, както и като средство за създаване на идентичност, стимулиране на социалното сближаване и подкрепа на творчеството) (UNWTO, 2018).

В четирите тома на „Голямата обиколка“ Томас Нюджънт представя общо девет държави, а Нидерландия е първата, описана подробно в **първия том** на пътеводителя. Авторът започва обзора на градовете с Амстердам, като наред с пристанището, фортификационните съоръжения, портите, мостовете, църквите и площадите място е отделено и на обществената библиотека, която той накратко описва като „доста добра, с хубава сграда, разположена близо до Южната църква“. По думите му тя разполага с „всички видове добри книги за обществено ползване на този град, както и за чужденци“ (Nugent, 1749a: 75–76). Лайден със своя прочут университет заема достойно място на страниците на пътеводителя, а интересът на пътешествениците е привлечен и към неговата библиотека. Тя е създадена от Вилем I и колекцията ѝ е обогатена през вековете, включително от известния учен и религиозен деец Йозеф Скалигер. Той дарява на университетската библиотека над 200 ръкописа, някои от които на източни езици, оригинални съчинения на фламандския хуманист Бонавентура Вулканиус, както и ценни книги, донесени от Леванта (Nugent, 1749a: 98). И докато в описанието си за Дордрехт Томас Нюджънт просто маркира местната библиотека като част от комплекса обществени сгради (Nugent, 1749a: 111), то университетската библиотека в Грьонинген е

представена като истинска забележителност, със солидна колекция книги от повечето клонове на литературата (Nugent, 1749a: 147). Пътешествието из Ниската земя ни води през Утрехт, където, както научаваме, „има обществена библиотека, която предлага книги от всички области на науката“ (Nugent, 1749a: 175), до Антверпен и библиотеката на местния колеж, която „привлича любопитството на чужденците“ (Nugent, 1749a: 191), както и до Льовен, чиято библиотека е „най-добрата в Австрийска Нидерландия, особено заради големия си брой ръкописи“ (Nugent, 1749a: 233). В края на нидерландското пътешествие откриваме описание на Маастрихт с неговата кула, която според автора е една от най-красивите в Нидерландия и в която се намира „много добра библиотека с печатни книги, ръкописи и други ценности, които могат да бъдат интересни за посетителя“ (Nugent, 1749a: 245).

Вторият том от обемния труд на Нюджънт е с акцент върху Германия, като в пътеводителя са включени още териториите на днешните държави Австрия, Дания, Полша, Швейцария, Швеция, а първото споменаване на библиотека е тази в Олденбург. Според автора „в миналото там е имало много добра библиотека, притежаваща и други интересни неща, но всички те са били пренесени в Копенхаген“ (Nugent, 1749b: 123). Сред забележителностите на Хамбург в пътеводителя са включени двете библиотеки – в църквите „Свети Йоан“ и „Свети Николай“, които са „добре снабдени, особено първата, с печатни книги и ръкописи“ (Nugent, 1749b: 131). В Шлезвиг пък внимание е отделено на замъка „Готорф“, и по-специално на неговите библиотека и кабинет, „достойни за вниманието на всеки посетител“ (Nugent, 1749b: 148), докато за Рингстед в днешна Дания е отбелязано единствено, че „градът е имал много добра библиотека до 1658 г., когато е била унищожена от шведите“ (Nugent, 1749b: 151). Отново на датска територия Нюджънт насочва вниманието на читателя към обсерваторията, построена от крал Кристиан VI по такъв начин, че „карета и коне да могат да се изкачват до върха ѝ“. В нейната сграда се помещава и библиотеката, където, както отбелязва авторът, се съхраняват вещи на астронома Тихо Брахе, сред които известният му глобус с диаметър 3 метра (Nugent, 1749b: 154–155).

Обиколката из северните земи на Стария континент води изкушените от пътешествията и до Висмар и нейната „много добра библиотека, която преди това е принадлежала на юриста Давид Мевуис и си заслужава да се види“ (Nugent, 1749b: 162), и продължава към Рошок със споменаване на обществената библиотека там (Nugent, 1749b: 163). По-сериозно място в своя монументален труд авторът отделя на библиотеките в Стокхолм, сред които е Кралската библиотека със своите впечатляващи размери. Там, пише Нюджънт, се съхранява превод на Библията на немски език от латински източници, направен от Мартин Лутер, който собственооръчно е оставил на страниците ѝ няколко бележки. Като заслужаващи посещение места са отбелязани още

библиотеката и кабинетът на г-н Акерширн, както и библиотеките на канцлерите Палмшолд и Снолиски (Nugent, 1749b: 170–171).

Стигайки до Шчечин (днес в Полша), Томас Нюджънт описва Библиотеката на Кралския колеж като „добре обзаведена с книги от всякакъв вид и кабинет, в който се намират няколко интересни предмета. Там има и голяма камбана, за биенето на която са необходими двадесет и четирима души“ (Nugent, 1749b: 178). Библиотеката в Гданск накратко е определена от автора като „отлична“ (Nugent, 1749b: 181), а в Кьонигсберг той насочва вниманието на читателя към Библиотеката „Валенрод“, която е отворена два пъти седмично, и към местната обществена библиотека (Nugent, 1749b: 186). Кралският дворец в Берлин е определен като една от най-големите атракции на днешната столица на Германия, а според това, което пише за него в „Голямата обиколка“, библиотеката там е достойна за вниманието на пътешественика, наравно с градините, изящните картини, фонтаните и оръжейницата (Nugent, 1749b: 194). Забележителни библиотеки, които чуждестранният пътешественик трябва да види, Нюджънт маркира по маршрутите, преминаващи през Франкфурт на Одер и Вроцлав – в катедралата „Свети Йоан“ и лутеранската църква „Света Елизабет“ (Nugent, 1749b: 198). Във Виена пък специално внимание е отделено на Императорската дворцова библиотека, „която с право се смята за една от най-добрите в Европа“. За нея четем, че разполага с колекция от над 80 000 тома, сред които еврейски, сирийски, арабски, турски, арменски, коптски и китайски ръкописи. Изключително ценен е Новият завет, датиран към III век, написан със златни букви върху пурпур. Библиотеката, пише в „Голямата обиколка“, съхранява хиляди гръцки, римски и готски монети, както и много други интересни предмети, включени в обемист каталог от учения Ламбециус (Nugent, 1749b: 203).

Градската и университетската библиотека в Лайпциг са включени в пътеводителя като места, които си заслужава да се посетят (Nugent, 1749b: 220), а тази в Люнебург също не е пропусната от автора (Nugent, 1749b: 225). Но като далеч по-впечатляваща за любителите на пътешествията през XVIII век е представена дворцовата библиотека във Волфенбютел – красива овална зала с галерии около нея. Според пътеводителя „колекцията ѝ включва 124 000 тома и се смята за една от най-добрите колекции на печатни книги в Германия“ (Nugent, 1749b: 230). Като интересно за пътешественика място е определена и библиотеката в Дрезден със своята солидна колекция от книги (Nugent, 1749b: 243), а с богатата си библиотека може да се похвали и Йезуитският колеж в Линц (Nugent, 1749b: 253). Пътешествието из някои от най-забележителните за времето си европейски библиотеки ни отвежда и до Регенсбург и библиотеката на манастира „Свети Емеран“, където може да бъдат видени някои интересни ръкописи (Nugent, 1749b: 256). В манастир, принадлежал на Доминиканския орден, се помещава и

градската библиотека в Нюрнберг, която според Нюджънт притежава около 20 000 тома, събрани предимно от руините на няколко манастира по времето на Реформацията. Най-старият ръкопис там е гръцки препис на евангелията, датиран към IX век (Nugent, 1749b: 273). Авторът пише и за достойнствата на обществената библиотека в Пасау, като спирка по пътя на „Голямата обиколка“, която е определена като „добра обществена библиотека, дарена на града от кардинал Ламберг“ (Nugent, 1749b: 277), а за университетската библиотека в Хелмщад четем, че е „сред най-добрите в Европа“ (Nugent, 1749b: 280). Като заслужаваща посещение е определена и дворцовата библиотека във Ваймар (Nugent, 1749b: 281), а сред най-големите забележителности на Йена е отбелязана и местната библиотека (Nugent, 1749b: 282).

Пътешествието из европейските библиотеки по страниците на „Голямата обиколка“ продължава с Алторф и неговата библиотека, изключително ценена заради внушителната си колекция от книги (Nugent, 1749b: 283), а в Хановер внимание е отделено на дворцовата библиотека – също така притежаваща много екземпляри, сред които и няколко ценни ръкописа (Nugent, 1749b: 288). Със своята много добра колекция от ръкописи популярна за времето си е и обществената библиотека в Аугсбург (Nugent, 1749b: 305), а наред с интересната си архитектура и изящни градини дворецът в Инсбрук е включен като основна градска забележителност и заради богатата си библиотека (Nugent, 1749b: 309). Недалеч от Инсбрук следващата спирка от пътеводителя на Нюджънт е замъкът „Амбрас“, който, макар да впечатлява със своята пищност и несметни богатства, провокира критична оценка от страна на автора по отношение на библиотеката си. Както самият той отбелязва, „замъкът има библиотека, която не е в много добро състояние“ (Nugent, 1749b: 311).

По маршрута на „Голямата обиколка“ от XVIII век като задължителна за посещение в Мюнхен – редом с Йезуитския колеж и Францисканския манастир – е посочена и местната библиотека (Nugent, 1749b: 320), както и дворцовата библиотека в Касел, притежаваща богата колекция от книги и „други интересни предмети“ (Nugent, 1749b: 324). Пътеводителят препоръчва на пътешествениците да се отбият в библиотеката, когато минават през Гисен, а във Франкфурт на Майн като интересни за посещение обекти са посочени библиотеките на господата Уфенбах и Валдшмит (Nugent, 1749b: 326), докато при описанието на Хайделберг Нюджънт припомня, че през 1622 г. курфюрстът е прогонен от владенията си, а тамошната изключително популярна библиотека е пренесена във Ватикана (Nugent, 1749b: 329–330). Библиотеката на Еразъм Ротердамски, която се пази в катедралата в Базел, е сред забележителностите там, описани в пътеводителя, а в допълнение авторът насочва вниманието към още няколко местни библиотеки, в които може да се видят съчинения на Вергилий, както и Коран, „написан върху китайска хартия“ (Nugent,

1749b: 332). Част от маршрута на пътешествениците из Берн включва обществената библиотека там (Nugent, 1749b: 333), за Мерзебург е отбелязано, че градът е популярен основно със своите катедрала и библиотека (Nugent, 1749b: 353), а като забележителна за Грац е описана дворцовата библиотека (Nugent, 1749b: 371).

Третият том от „Голямата обиколка“ на Томас Нюджънт отдава дължимото на местата, които си заслужава да бъдат посетени в Италия, а обиколката из Апенините започва с Венеция. Както четем, за пътешественика от XVIII век градът не е само канали с гондоли, площад „Сан Марко“, дворци и спиращи дъха произведения на изкуството, но и множество забележителни библиотеки. Сред тях авторът откроява библиотеката, в която Тинторето и Скиавоне са изобразили седмина древни философи (Nugent, 1749c: 85), и тази в Старите прокурации. Там се съхраняват редки гръцки ръкописи в много добро състояние, дарени от кардинал Висарион (каталогизирани още по това време в два тома), както и „De Consideratione Dei“, който се приписва на свети Августин. На входа на библиотеката пък може да се видят няколко древни статуи и релефа, дарени от кардинал Гримани и Федерико Контарини. Очеркът продължава с библиотеките на бенедиктинците, доминиканците и театинците и с тази във вила „Пизани“. Там, пише Нюджънт, се съхранява голяма колекция от забранени книги, които с документ от папа Александър VIII е разрешено да се четат на място. Сред интересните библиотеки е посочена и тази на венецианския дож Джовани Соранцо със своята впечатляваща колекция от ръкописи, а също и библиотеката на английския консул във Венеция Джоузеф Смит (Nugent, 1749c: 97–99).

Библиотеката в Палацо дел Капитанио в Падуа е следващата задължителна стъпка за любознателния пътешественик от онази епоха (Nugent, 1749c: 119), а след нея маршрутът проследява Двореца на дуковете в Парма и неговата библиотека, за която Нюджънт пише: „сред всички любопитни неща в този дворец не бива да забравяме библиотеката, която, тъй като е много голяма и добре подредена, заслужава вниманието на пътешествениците“ (Nugent, 1749c: 141). Подробно описание „Голямата обиколка“ дава и на библиотека „Амброзиана“ в Милано. Томас Нюджънт цитира сведения на свои съвременници, според които тази библиотека притежава колекция от 14 000 ръкописа и 72 000 печатни издания. Най-старият ръкопис там е превод на Руфин Аквилейски на текст от Йосиф Флавий. Голямата зала на библиотеката е с площ около 23 x 9 м и там са подредени внушителни колекции от картини и медали, както и антични скулптури, а също може да бъде видяна книга с рисунки, дело на Леонардо да Винчи (Nugent, 1749c: 154).

Сред забележителностите на Генуа според Томас Нюджънт е и местната обществена библиотека, намираща се в колежа в италианския

град. Колекцията ѝ е от около 3000 издания, сред най-ценните от които авторът откроява ръкопис с превод на Библията на свети Йероним, датиран към IX век (Nugent, 1749c: 181). И докато за останалите европейски библиотеки Нюджънт се ограничава до споменаването на една-две по-забележителни книги от техните колекции, то едва ли това е възможно за Ватиканската библиотека. Тя е украсена с изящни стенописи, създадени от Микеланджело и негови ученици само в рамките на една година. Нюджънт признава, че в един пътеводител не може да бъде описана подробно колекцията на най-богатата библиотека в света, но все пак спира вниманието на своите читатели върху някои от най-ценните, поне според него, книги там. А именно трактатът „В защита на седемте тайнства“ на английския крал Хенри VIII със собственооръчно послание до папа Лъв X, колекция от писма на краля до втората му съпруга Ан Болейн, както и ценни стари ръкописи със съчинения на Вергилий и Теренций, за които се смята, че са от IV век, ръкописи, дело на свети Йоан Златоуст, Библия на иврит, писана на пергамент, както и старинни японски и китайски книги (Nugent, 1749c: 225–226).

Пътешествието из библиотеките на Вечния град по страниците на „Голямата обиколка“ продължава с тази на двореца „Барберини“, която според Томас Нюджънт съхранява 40 000 издания, а погледът на посетителя бива привлечен и от изящен древен съд, изработен от ахат, с изображения на Юпитер и Олимпия (Nugent, 1749c: 230). Авторът дава свидетелство за „голяма и добре подредена библиотека“ и в двореца „Алтиери“ (Nugent, 1749c: 233), като споменава като значима още библиотеката на Йезуитския колеж (Nugent, 1749c: 248). И за да е сигурен, че пътешественикът, посетил Рим, няма да пропусне нито една от неговите библиотеки – съкровищници, Нюджънт прави следния обзор на финала на описанието си на града: „Няма друго място в Европа, където да откриете толкова голям брой обществени и частни библиотеки: почти всеки кардинал, принц, колеж или манастир има библиотека, която любезно посреща всеки чужденец. Сред обществените библиотеки основните са Ватиканската библиотека, тази в базиликата „Санта Мария ин Арачели“, библиотеката в църквата „Санта Мария дел Пополо“, манастирските библиотеки на Доминиканския и Августинския орден, както и тези в дворците „Алтиери“, „Отобони“, „Киджи“ и „Барберини“, до които има свободен вход за посетители“ (Nugent, 1749c: 269).

Ферара е следващият град, който пътешественикът с интерес към библиотеките си заслужава да посети, като по-специално внимание авторът обръща на тази в двореца на херцога (Nugent, 1749c: 287), но като истинска забележителност той описва Библиотека „Медичи Лауренциана“ във Флоренция. Според Нюджънт библиотеката, която заслужава да бъде видяна от всеки посетител на града, е популярна не толкова със своите печатни издания, колкото с великолепните си

ръкописи, 2309 от които са ориенталски. Сред ценните ръкописи е посочен такъв със съчинения на Вергилий, както и древногръцки ръкопис, представящ хирургията на древните с описан начин за лечение на изкълчвания и фигури, нарисувани на пергамент. Библиотеката съхранява още Септуагинта от VI век – първия превод на гръцки на древноеврейския текст на Стария завет, ръкопис с диалог между Платон и Плотин за съществуването на душата преди тленното зачатие, а сред интересните печатни издания се споменава Вулгата – латински превод на Библията, отпечатан през 1462 г. в Майнц (Nugent, 1749c: 305–306). В самия край на третия том от „Голямата обиколка“ е дадено описание и на богатата библиотека в двореца на дука на Модена, където освен редки печатни издания и ръкописи пътешественикът може да види творби на Леонардо да Винчи, Рафаело, Андреа дел Сарто, Джулио Романо, Тициан, Веронезе, Антонио да Кореджо, Тинторето, Гуидо Рени и др. (Nugent, 1749c: 376–377).

Четвъртият том от обемистото четиво е посветен на Франция, Испания и Португалия, а първата среща на читателя с библиотеки, заслужаващи внимание, го отвежда в няколко от църквите и манастирите в Париж. Споменават се библиотеката в църквата на йезуитите, съхраняваща над 50 000 тома, тази в църквата „Света Геновева“ със своята внушителна колекция от монети, медали и предмети от Античността, манастирската библиотека в абатството „Сен Жермен де Пре“, „смятана някога за най-голямата в Париж и все още превъзхождаща всички с изключение на Кралската библиотека“, и библиотеката в абатството „Сен Виктор“, популярна със своите ценни ръкописи (Nugent, 1749d: 56–57). От библиотеките в религиозните сгради се пренасяме в тези на някои от най-големите хотели във френската столица, като Нюджънт се спира на „изисканата“ библиотека на хотел „Колбер“ и хотел „Де Невер“, където се помещава Кралската библиотека. Според френски източници, пише Нюджънт, библиотеката съхранява над 12 000 ориенталски, гръцки, латински и френски ръкописа и над 70 000 печатни издания (Nugent, 1749d: 61). Библиотеката на Сорбоната пък впечатлява със своята внушителна колекция от печатни издания и ръкописи, сред които два от времето на крал Шарл V, украсени с миниатюри (Nugent, 1749d: 70).

Авторът обръща внимание и на обществените библиотеки в Париж, включвайки отново библиотеките в абатството „Сен Виктор“ и църквата „Света Геновева“, както и Кралската библиотека, като допълва пътеводителя с описание на библиотеката на кардинал Мазарини (Nugent, 1749d: 74–75). От Париж обиколката из забележителните френски библиотеки ни отвежда до Лион и библиотеката на Йезуитския колеж. По думите на Нюджънт това е една великолепно библиотека, изградена от фамилията Вилероа под формата на буквата T, като там има кабинет с колекция от „медали и други антики, сред които римски и

египетски идоли, лампи и амулети, събрани от Франсоа дьо ла Шез“ (Nugent, 1749d: 133). За библиотеката на друг колеж на Ордена на йезуитите – в Дижон, както и за тази в Турнон информацията в „Голямата обиколка“ е оскъдна (Nugent, 1749d: 144, 156), докато описвайки Безансон, авторът отбелязва, че дворецът на кардинал Гранвил, който се намира там, има библиотека с „изобилие от ценни ръкописи и книги“ (Nugent, 1749d: 216).

На финала на своя четиритомен пътеводител Томас Нюджънт включва описанията на още две библиотеки – съответно в Испания и Португалия. Тази в Кралския дворец „Ескориал“ недалеч от Мадрид той описва като „съхраняваща 100 000 книги на всички езици, сред които 14 000 или 15 000 ръкописа, предимно на гръцки език“ (Nugent, 1749d: 245). В Португалия пък авторът се спира на библиотеката на Кралския дворец в Лисабон, разположена на третия етаж на емблематичната за града сграда и „разполагаща с голям брой ценни печатни книги“ (Nugent, 1749d: 252).

От своя аристократичен произход и безбройните сантиментални и романтични пътувания до епохата на туризма и глобализацията, „Голямата обиколка“ все още влияе върху дестинациите, които туристите избират, и оформя идеите за култура и изтънченост, които съпътстват акта на пътуване, а местата за посещение остават все така привлекателни, както са били преди векове (Colletta, 2015). Днес част от библиотеките, описани от Томас Нюджънт, са само спомен върху хартия, докато други продължават да вдъхновяват пътешественика, а също така успешно да бъдат имплементирани в съвременната концепция за библиотечен туризъм. И макар че по същество това понятие се появява за първи път в края на 90-те години на XX век и добива по-широка гласност след 2016 г. – предимно на страниците на популярни вестници и списания, докато в научната литература употребата му все още е оскъдна (Roque and Guerreiro, 2021: 44–45), разбирането за стойността на библиотеките като нещо впечатляващо, като атракция за посетителя, ясно проличава от направения обзор за мястото им в „Голямата обиколка“. В много от описаните градове именно местната библиотека е представена като основната забележителност, която пътешественикът трябва да посети. На места, разказвайки за най-интересните кътчета в даден град, Нюджънт не се колебае да постави библиотеките редом до обекти, които и днес традиционно се възприемат като туристически атракции, като замъци, църкви, дворцови градини и площади. Осъзнатата от Нюджънт атрактивност на библиотеките може да бъде проследена и в набора от думи, които авторът използва при описанието им („отлична“, „забележителна“, „достойна за посещение“, „впечатляваща“, „изискана“). От друга страна, представената вариативност от отделни ресурси с вероятен интерес за посетителя (редки и ценни екземпляри, архитектура, интериор, връзка с популярни личности) утвърждава комплексната визия за важното място, което библиотеките

заемат в „Голямата обиколка“. И докато днес същите тези ресурси се анализират от специалистите – както в сферата на туризма, така и в тази на библиотечните науки – и влиянието им все по-активно се използва за привличане на нови публики към библиотеките, пътешествието по страниците на близо 300-годишния пътеводител дава ясна представа за солидните основи на библиотечния туризъм – нешлифования диамант с огромен туристически потенциал.

Според Ф. Морисън именно библиотечният туризъм може да се превърне във водеща тенденция в пътуванията – като всяка ценна туристическа атракция, библиотеките могат да ни разкажат много за определено място. „Когато посещавате някой град и сте уморени да следвате добре познатия туристически маршрут – независимо дали става въпрос за църкви или руини в Европа, или за плажове в Австралия, – защо не се отклоните и посетите библиотека? Или още по-добре – създайте свой собствен библиотечен тур. Може да откриете повече от красива или привличаща окоото архитектура, но и да усетите живата реалност на мястото, което посещавате“, пише Морисън (Morrison, 2017). В подкрепа на тези думи може да бъдат посочени редица примери за успешното включване на библиотеките в съвременните маршрути на културния туризъм. Редом със световноизвестни образци, привличащи милиони туристи годишно, като Библиотека „Александрина“ в Египет, Националната библиотека на Чехия в комплекса „Клементинум“ (определяна от мнозина за най-красивата библиотека в света) и Британската библиотека в Лондон, днес все повече библиотеки заемат своето достойно място на предпочитани за посещение туристически забележителности.

Разгледан в контекста на глобалните тенденции в тази област, библиотечният туризъм в България до голяма степен остава terra incognita. Към настоящия момент библиотеките у нас рядко се възприемат като обекти с потенциален интерес за туристите, а примерите за такива, които са част от даден туристически маршрут, са по-скоро изключение. Причините за това са комплексни, но едва ли към тях можем да причислим липсата на библиотечни сгради с интересна архитектура или факта, че там не се пазят издания, които си заслужава да бъдат видени. Въпреки това трябва да се отбележи, че през последните години темата все по-активно привлича интереса на специалисти от научните среди у нас, които разглеждат възможностите за включване на българските библиотеки в маршрутите на туризма. Според М. Модева-Нанкова библиотеките имат значителен потенциал да бъдат обекти на културния туризъм, център на събития, свързани с творческия туризъм, и този потенциал трябва да се използва, като се имат предвид и основните приоритети на Стратегията за устойчиво развитие на туризма в България 2014–2030 (Modeva-Nankova, 2016). По-голяма инициативност от библиотеките по места, но и разбиране на значението им за

развитието на туризма могат да повишат обществената осведоменост, а умелото използване на инструментите на маркетинга би превърнало най-демократичните институции в желани дестинации за туристите.

ЛИТЕРАТУРА

Модева-Нанкова, М. (2016). *Библиотеки и културен туризъм: възможности и предпоставки за развитие*. София: За буквите – О писменехъ, 362 с. ISBN 978-619-185-234-5.

Baleiro, R., S. Quinteiro (2018). *Key concepts in literature and tourism studies*. Lisboa: Universidade de Lisboa. ISBN 978-989-96677-6-1.

Colletta, L. (Ed.) (2015). *The Legacy of the Grand Tour: New Essays on Travel, Literature, and Culture*. Washington: Rowman & Littlefield. ISBN 978-161-147-799-3.

Correia, A. (2022). Tourism. – In: Quinteiro, S., M. J. Marques (Eds.). *Working definitions in literature and tourism: a research guide*. Centro de Investigação em Artes e Comunicação da Universidade do Algarve, p. 129. ISBN 978-989-9127-03-6. DOI: <https://doi.org/10.34623/h3xd-jt31>.

Goldsmith, S. (2020). *Masculinity and danger on the eighteenth-century Grand Tour*. University of London Press. ISBN 978-1-912702-25-1. DOI: 10.14296/1120.9781912702251.

Gyr, U. (2010). *The History of Tourism: Structures on the Path to Modernity*. [Online]. Available from: <http://ieg-ego.eu/en/threads/europe-on-the-road/the-history-of-tourism#citation> [Visited on 17.02.2023].

Morrison, F. (2017). *Library tourism could be the next big travel trend*. [Online]. Available from: https://www.huffpost.com/archive/au/entry/library-tourism-could-be-the-next-big-travel-trend_au_5cd35867e4b0acea94ff0949 [Visited on 20.06.2023].

Nugent, T. (1749a). *The Grand Tour*. Vol. 1. London: S. Birt.

Nugent, T. (1749b). *The Grand Tour*. Vol. 2. London: S. Birt.

Nugent, T. (1749c). *The Grand Tour*. Vol. 3. London: S. Birt.

Nugent, T. (1749d). *The Grand Tour*. Vol. 4. London: S. Birt.

Roque, M. I., D. Guerreiro (2021). Reading the Tourist Destination: bibliotourism and place perception. – In: *Spatial and Organizational Dynamics*, 9 (1), pp. 42–60. ISSN 2183-1912.

Seaton, A. V. (2019). Grand Tour. – In: C. Forsdick (Ed.). *Keywords for Travel Writing Studies: A Critical Glossary*. London: Anthem Press, pp. 108–110. ISBN 978-178-308-923-9.

UNWTO (2018). *Tourism and Culture Synergies*. Madrid: UNWTO. eISBN 978-92-844-1897-8.

REFERENCES

Modeva-Nankova, M. (2016). *Библиотеки и културен туризъм: възможности и предпоставки за развитие*. София: За буквите – О писменехъ, 362 с. ISBN 978-619-185-234-

LIBRARIES BEFORE LIBRARY TOURISM IN THOMAS NUGENT'S GRAND TOUR

Abstract: *Tourism found one of its earliest forms in the long journeys undertaken by noblemen to various parts of Europe. Called “The Grand Tour”, they began in the 16th century and flourished in the 17th and 18th centuries. The term “Grand Tour” was first used in 1670 but became widespread in the 18th century, especially after 1749 when Thomas Nugent's four-volume guidebook made it the title of a book. This paper traces the place of libraries along the routes described in that work. The object of the study is the libraries, and the subject is their place and importance through the eyes of the European traveler of the era that marked the birth of modern tourism. The paper aims to argue for the potential of libraries as eye-catching destinations, long before the term “library tourism” was coined, and the task is to trace all the libraries described in “The Grand Tour”. It is concluded that an understanding of the value of libraries as visitor attractions is evident from the survey, and the descriptions give a good insight into the solid foundations of library tourism – an uncut diamond with huge tourism potential.*

Keywords: *libraries; library tourism; “Grand Tour”; Thomas Nugent*

Radoslav Hristov, PhD student

University of Library Studies and Information Technologies

119 Tsarigradsko Shosse Blvd.,

1784 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0003-3386-4238

E-mail: radoslavsvetoslavov@gmail.com

ПРАКТИКА И ОПИТ
PRACTICE AND EXPERIENCE

АУДИОКНИГИТЕ В БЪЛГАРИЯ И ТЕРАПЕВТИЧНИЯТ ИМ
ЕФЕКТ ВЪРХУ ЧИТАТЕЛЯ – СЛУШАТЕЛ

Елена Попова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: *Интересът към аудиокнигите през последните години нарасна значително. Появяват се различни платформи, които предлагат аудиокниги и нови технологии, които да улесняват създаването и разпространението им. В настоящото проучване се проследява терапевтичният им ефект върху съвременния читател, който като слушател може да изпита различно чувство при досега с определена история. Осъществява се теоретично сравнение между преживяването на книгата при визуално четене и при аудиовъзпроизвеждане и се посочват предимствата на съвременните аудиокниги в контекста на метода на библиотерапията.*

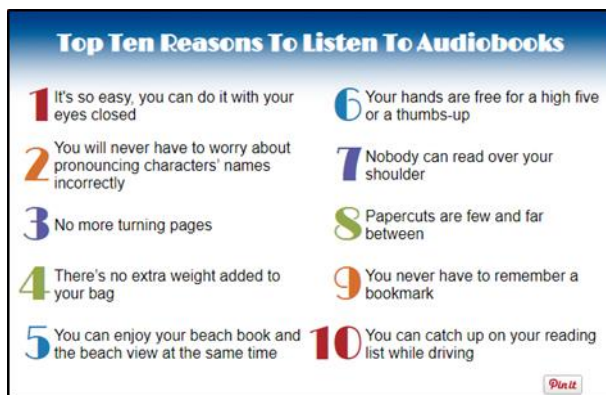
Ключови думи: *аудиокнига; библиотерапия; слушане; четене*

За историята на аудиокнигите

През 1877 г. Томас Едисън изобретява фонографа и с това поставя началото на звукозаписващите устройства. Първоначалната идея е изобретението да послужи на слепите хора, за да чуят това, което не могат да прочетат. На пазара излизат кратки записи с лимит до четири минути. Постепенно устройствата се усъвършенстват и през 30-те години на XX век вече има записи по 20 минути (Rubery, 2011). Развитието и употребата на аудиокниги са динамични през целия XX век – според журналистическо проучване, през 1985 г. цели 21 компании издават аудиокниги (Virgil, 1990). Масовото използване на интернет, започнало през 90-те години на миналия век, а днес незаменима част от ежедневието ни, обуславя и промени в потреблението на аудиокнигите. На първо място, техни слушатели далеч не са само хора, които имат затруднения с четенето, или деца, които още не могат да четат. Освен това аудиокнигите са много по-достъпни, разнообразни по съдържание и удобни за употреба.

Според публикация от сайта на издателство Random House (2014) има няколко практики, които оформят съвременния интерес към аудиокнигите:

- **Повторно възпроизвеждане:** В зависимост от степента на внимание и интерес често е необходимо слушането на сегменти от аудиокнига повече от веднъж. Повторното възпроизвеждане може да се извърши веднага или след продължителни периоди от време.
- **Учене:** Хората могат да слушат аудиокнига, докато следват печатната ѝ версия. Това им помага да научат думи, които може да не научат правилно, ако само четат книгата. Това също така може да бъде много ефективен начин за изучаване на нов език.
- **Многозадачност:** Много слушатели на аудиокниги избират формата, защото позволява успоредно извършване на други дейности.
- **Развлечения:** Аудиокнигите се превърнаха в популярна форма на забавление при пътуване за семейства или до работното място.

Фиг. 1. Десет причини да слушате аудиокниги – архивирана версия на уебстраницата на издателство Random House Audio от 2014 г.¹

В хода на проучването на различни платформи за предлагане на аудиокниги, сред които и препоръчаните за най-добри според BestWriting.com² (онлайн общност за писатели и читатели), се открояват три интересни факта:

- Различните платформи предлагат разнообразно разпределение на тематичните секции – повечето са стандартни, но има и такива, които правят разделение според авторите – афроамериканци, латиноамериканци, със специални потребности, част от ЛГБТ общността и т.н.;
- В тези платформи често се срещат и т.нар. книжни клубове^{3, 4} – тяхната цел е да обединят читателите според техните интереси.

От една страна, това е маркетингова стратегия, чрез която могат да предлагат подходящи заглавия на читателите, но от друга, дава възможност да се обособят общности от читатели, които да участват активно в комуникация както помежду си, така и с платформата;

- Една от онлайн библиотеките – Washington Anytime Library (WAL) има своя отделна секция, озаглавена „Библиотерапия – Четене и дискусии на тежки/трудни теми“.⁵ Дори в традиционните библиотеки рядко се намират обособени заглавия, предназначени да имат терапевтичен ефект върху читателя, затова е интересно, че във WAL е създадена такава колекция.

Интересът към аудиокнигите предразполага към търсене на нови, бързи и ефективни начини за създаването им. Пример за такъв начин е съвместната работа на Проекта „Гутенберг“, Microsoft и MIT (Масачузетски технологичен институт), които заедно разработват нова технология за преобразуване на текст в реч, благодарение на която създават хиляди безплатни аудиокниги на отворен достъп. Този проект има за цел да направи литературата по-достъпна за любителите на аудиокниги навсякъде и да демократизира достъпа до висококачествени такива.⁶

За аудиокнигите в България

Понастоящем в България е трудно да се говори за традиции или постоянство в издаването на аудиокниги. На пазара се откриват преводни книги, които се разпространяват в комплект с аудиоиздание, следвайки примера на оригиналното им издание. Също така от няколко десетилетия се издават детски книги на различни аудионосители – грамофонни плочи, аудиокасети, дискове, а вече и като файлове за сваляне от интернет. През 70-те и 80-те години на XX век държавното студио „Балкантон“ издава десетки аудиокниги на плочи. Голяма част от записите на детски приказки се търсят и разпространяват и днес благодарение на своето високо качество и подбора на изпълнители.^{7, 8} Част от дейността на някои български издателства, предлагащи детска литература, става и създаването на аудиосъдържание за деца. Предлагат се CD-та с песни и приказки, различни поредици прочетени книжки с приказки, стихове и гатанки.⁹ Положителна тенденция в създаването и разпространението на аудиокниги се забелязва в страната през 2013 г., когато заработва платформата AUDIOKNIGI.BG като проект на продуцентска къща D&D FACTORY. Основната цел на сайта е да предостави възможност за бърз и лесен достъп до класически български произведения и нова българска литература на български език в аудиоформат. Платформата следва примера на различни чуждестранни сайтове, които основателката ѝ Дениз Герганова е използвала. Там може

да се открие в аудиоформат голяма част от българската класика, същевременно приоритет е и съвременната българска литература.¹⁰

Част от дейностите на различни организации, свързани с подпомагането на незрящите хора в България, е именно осигуряването на аудиоресурси и формати на електронни книги, подходящи за звуково-възпроизвеждащи устройства. Такива ресурси предлагат например Фондация „Хоризонти“¹¹ и НЧ „Луи Брайл“.¹²

Преди повече от десетилетие (03.2005–03.2006) проектът „Достъп до електронна информация за хора с увреждания в българските библиотеки“ получи подкрепата на Британския съвет и бе реализиран за период от една година. Мисията на проекта е създаване на модел за информационно обслужване на хората с увреждания в библиотеките, базиран на електронната информация и интернет и съобразен с традициите, съвременното състояние на българските библиотеки и водещия британски опит. Според сборника, издаден по проекта „Библиотеките, хората с увреждания и електронната информация“, всички библиотеки трябва да осигуряват достъп до печатни материали в алтернативни формати (едър шрифт, брайлово писмо, аудиокасети), както и достъп до електронни текстове за потребителите със зрителни увреждания. Информацията за библиотечните услуги и ресурси също трябва да бъде изработвана в различни формати, които да са налични при поискване (Grashkina et al., 2006). Това е важен напредък за гледната точка на българското общество и институциите относно значението на аудиокнигите.

Междувременно се появяват няколко сайта и блога, предлагащи аудиокниги, по избор и интереси на своите озвучители, които ги предоставят за използване по условията на Creative Commons (сборник от типови договори за използване на авторски произведения). Но съществен пробив в посока на предлагане на аудиокниги в България става в края на 2018 г., когато приложението Storytel вече е достъпно в страната и с българско съдържание. Storytel е една от най-големите стрийминг услуги за аудиокниги и е-книги с абонамент в света. Тя предлага достъп до над 500 000 заглавия в световен мащаб. Стрийминг бизнесът на платформата се осъществява под шапката на марките Storytel и Mofibo. Тя оперира на над 25 пазара по света, а централата на компанията е в Стокхолм, Швеция.¹³ В интервю за WebCafe.bg изпълнителният директор на компанията Йонас Теландер споделя по повод стъпването на българския пазар, че „иновацията е ядрото на това, което прави Storytel уникална платформа. Създаваме функции, които улесняват и обогатяват изживяването на потребителите по света, за да се наслаждават на историите и да ги споделят помежду си. Разширяваме границите на възможното от гледна точка на качество, формат и употреба на медията, така че не просто да предоставя най-доброто

съдържание, но и да го прави по нови начини, които изненадват приятно и доставят удоволствие“.¹⁴

За библиотерапията

Методът на библиотерапията най-често се свързва с медицината и изследването на благоприятния ефект на четенето върху някои психични състояния. През последните десетилетия този метод се превърна в обект на интерес и на библиотечните специалисти, като се проучват различни негови аспекти. В хода на проект, озаглавен „Изследване на нагласите към терапевтичния потенциал на четенето в нетипични ситуации за индивида“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на Министерството на образованието и науката, с ръководител гл. ас. д-р Събина Кирилова Ефтимова-Илиева, стартирал в края на 2020 г., се проучват и популяризират различни инициативи, подходи и гледни точки относно темата за библиотерапията. Дейностите по проекта са фокусирани върху изследване на възможностите на библиотерапията и степента на осмислянето на четенето като терапевтично средство за запазване на емоционалния и психически баланс в периоди на криза.¹⁵ Участниците в проекта изследват терапевтичния потенциал на четенето в контекста на потребностите на обикновения човек (Damyanova, 2020; Eftimova, 2021; Parizhkova, 2022), хората със специални потребности (Damyanova, 2022; Todorova, 2022), инициативи, използващи и популяризиращи метода (Genova, 2022; Nikolova, 2021), образованието (Genova, 2021; Parizhkova, 2021) и академичната среда (Todorova, 2022a; Eftimova, 2021a).

Изключително ценно за настоящото проучване е формулираното становище, че библиотерапията използва литература под каквато и да е форма, която може да ни помогне да се ориентираме, преминавайки през психологически, емоционални и социални проблеми (Damyanova, 2020). Именно на това ѝ предназначение се набляга – използването на четенето в справянето с ежедневните трудности. Библиотерапията може да бъде не само метод за преодоляване на психически разстройства, но и навик, чрез който те да се предотвратяват. Някои от специалистите, които изследват метода в България (С. Ефтимова, О. Клисурова, Л. Парижкова, Т. Генова), твърдят, че една от техниките, които може да се приложат в период на дълга социална изолация и да повлияят положително на психическото и емоционално състояние на индивида, е библиотерапията. След рисуването и музиката, които са част от арттерапията и са широко разпространени и познати у нас, общуването с книгите е лесен и полезен начин да запазим баланса в нетипични ситуации (Eftimova, 2021b).

За терапевтичния ефект на аудиокнигите

През август 2019 г. в своята статия „Как аудиокнигите подобриха менталното ми здраве и четенето ми“ Арвин Серезо разкрива за читателите на платформата BookRiot гледната си точка.¹⁶ За да поддържа

менталното си здраве, той трябва да използва метода на библиотерапията всеки ден – така държи мислите си позитивни и се бори със страховете си. Четенето изисква специално време и доза концентрация, които в един момент са непосилни за него, и воден от желанието все пак да работи и да извършва други ежедневни дейности, изостава със своята терапия. Това от своя страна води до завръщане на мрачните мисли и депресията. Тогава се запознава със света на аудиокнигите, който му става любим. Той споделя: „Най-накрая опитах аудиокнига за първи път, докато работех като редактор в издателство преди три години. Влюбих се още при първото ми слушане. Жалко е, че аудиокнигите са тук от дълго време и аз чак сега ги открих. Прекарал съм много вечери в приготвяне на храна, без да слушам аудиокниги. Загубил съм много време, без да ме успокояват гласовете на любимите ми разказвачи. Да ви кажа честно, аудиокнигите са спасител за книжен червей като мен“.¹⁶ Като човек, който вече всеки ден се възползва от предимствата на аудиокнигите, Арвин споделя, че изживяването при слушане е различно от четене и затова някои книги си остават неподходящи за традиционно четене. Според неговия опит литературната фантастика например използва сложен език, който може да не се преведе добре в аудиокнига. Благодарение на аудиокнигите той може да се възползва от библиотерапията и да подобрява психичното си здраве, като същевременно се наслаждава на прекрасни истории от различни култури и продължава да преследва възможностите на живота и ежедневните си цели.

Според проучване, озаглавено „Аудиокнигите и пандемията“, електронните книги и аудиокнигите отчитат ръст в потреблението в световен мащаб и провокират хиляди дискусии за това коя е по-удобната, по-икономичната, по-достъпната, по-приятната форма за възприемане на текста. Аудиокнигите постепенно намират своето място и се оказват чудесен способ за облекчаване на стреса и напрежението, както и за преодоляване на самотата в периода на пандемията от COVID-19. Така по един лек, непринуден и неангажиращ начин, приложим при всички възрастови категории, аудиокнигите могат да бъдат инструмент, с който човек да се откъсне от заобикалящата го среда и да се отдаде на едно ново преживяване, а именно да се потопи в света на литературата по различен начин (Damyanova, 2021).

През 2017 г. трима учени (Ферещех Амери, Насер Вазифшенас, Абас Хагпараст) провеждат експериментално проучване върху 60 възрастни от Центъра за пенсиониране на Университета по медицински науки „Шахид Бехеши“ (Техеран, Иран), като ги включват в осем сесии със слушане на аудиокниги. Различни аспекти на тяхното психично здраве са оценени и анализирани впоследствие чрез въпросник. Учените представят някои заключения на базата на своето изследване. Състоянието на психичното здраве на тези хора преди четенето на книги

е било лошо и след завършването на сесиите то се е подобрило до относително благоприятно ниво. Според получената информация слушането на аудиокниги е имало най-голямо въздействие върху измеренията на състоянията на психоза, фобийна тревожност, агресия, депресия, междуличностна чувствителност, тревожност, обсеся-компулсия и соматични оплаквания (Ameri, 2017).

Не е изненадващо, че учените избират точно аудиокнигите за този експеримент. Ето няколко основни аспекта, в които тези книги се различават от усещането при традиционното четене:

- Слушането е съвсем различен вид усещане, което дава възможност на читателя да не бъде концентриран напълно върху текста и да позволи чутото да му повлияе на подсъзнателно ниво.
- Гласът на озвучителя влияе значително на цялостното възприемане – ако е приятен за слушателя, той се отпуска, ако ли не, може да остави напрежение у него и така да се развалят удоволствието и терапевтичният ефект.
- Чрез аудиокнигите може да се възприеме повече съдържание за по-кратко време, защото дори при извършването на успоредни дейности четенето продължава, което е невъзможно по традиционния начин.
- Слушането може да създаде препратка в мозъка на възрастен човек към детството му, когато са му четени приказки, и това да допринесе благоприятно за терапевтичния ефект.
- Най-голямо предимство си остава възможността да се прави по всяко време, успоредно с други ежедневни задачи, и така да се превърне в навик, който да поддържа здрави духа и психиката на читателя.

Четенето трябва да се стимулира във всички свои форми, особено когато човек е склонен към психични разстройства, мрачни мисли, депресия или преминава през трудни периоди. Никак не бива да се подценява терапевтичният ефект на четенето, а напротив, да се популяризира и използва ежедневно, като средство срещу и превенция за неблагоприятни състояния на психичното здраве. В съвременния забързан начин на живот, изпълнен с опасности, страх и промени, грижата за психиката е изключително важна, за да се съхраним. Четенето само по себе си е удоволствие, бягство от реалността, безопасно кътче, където всичко е по-хубаво и възможно. Това приятно занимание е вече доказано полезно и за здравето, така че единствената ни задача е да го превърнем в свой навик – като пиенето на витамини, само че обогатяващо ни на много нива. И ако оправданието е, че времето за четене не е достатъчно сред ежедневните задачи, аудиокнигите са чудесна алтернатива, която може да има и много предимства по отношение на библиотерапевтичния ефект спрямо традиционните книги.

Благодарности

Тази публикация е реализирана по проект „Изследване на нагласите към терапевтичния потенциал на четенето в нетипични ситуации за индивида“ с Договор № КП-06-Н45/2 от 30.11.2020 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на Министерството на образованието и науката, с ръководител гл. ас. д-р Събина Кирилова Ефтимова-Илиева.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Random House Audio*. Достъпно на: <https://urlis.net/cw11z5uh>. Дължината на адреса е ревизирана. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

² *Ten Best Audiobook Subscriptions to Become Smarter in 2022*. BestWriting.com. Достъпно на: <https://bestwriting.com/blog/best-audiobook-subscriptions> > [18.10.2022]. (Достъпен на 12.09.2023 г.)

³ *Audio Collections*. Libro.fm. Достъпно на: <https://libro.fm/collections> [2022]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

⁴ *Audiobook clubs*. Audiobooks.com. Достъпно на: <https://www.audiobooks.com/bookclubs> [2022]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

⁵ *Bibliotherapy. Reading & Discussing Tough Topics*. – In: *Washington Anytime Library*. Достъпно на: <https://anytime.overdrive.com/collection/1007947> [2022]. (Достъпен на 10.09.2023 г.)

⁶ *The Project Gutenberg Open Audiobook Collection*. Достъпно на: <https://urlis.net/jkiknata>. Дължината на адреса е ревизирана. [2022]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

⁷ Секция „Приказки за деца – от плочи, дискове, касети, радиотеатър“. – В: *Читанка*. Достъпно на: <https://gramofonche.chitanka.info/prikazki/> [2022]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

⁸ *Търсене по носител плочи*. – В: *Електронен каталог на НБКМ – COBISS*. Достъпно на: <https://urlis.net/bwua0b5i>. Дължината на адреса е ревизирана. [11.11.2023]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

⁹ *Театър „Пан“*. Официален уебсайт, секция „За нас“. Достъпно на: <https://theatrepan.com/shop/> [2022].

¹⁰ *Аудиокниги*. Официален уебсайт, секция „За нас“. Достъпно на: <https://mail.audioknigibg.com/za-medii/> [2022]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

¹¹ *Фондация „Хоризонти“*. Официален уебсайт. Достъпно на: <https://horizonti.bg/> [2023]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

¹² *Национално читалище на слепите „Луи Брайл“*. Официален уебсайт. Достъпно на: <https://nllb.bg/> [2022]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

¹³ *StoryTel България*. Официален уебсайт, секция „За StoryTel“. Достъпно на: <https://urlis.net/nwo4mvtz>. Дължината на адреса е ревизирана. [2022]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

¹⁴ *Да четеш много, никога не е било по-лесно*. – В: *WebCafe.bg*. Достъпно на: <https://urlis.net/m4zzd2uz>. Дължината на адреса е ревизирана. [22.01.2019]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

¹⁵ *Библиотерапия – силата на книгите*. Официален уебсайт на проекта. Достъпно на: <https://bibliotherapy.unibit.bg/bg/> [2022]. (Достъпен на 10.09.2023 г.)

¹⁶ *Cerezo, Arvyn. How audiobooks improve my mental health and my reading life*. – In: *BookRiot*. Достъпно на: <https://bookriot.com/how-audiobooks-improve-my-mental-health/>. [23.08.2019]. (Достъпен на 09.09.2023 г.)

ЛИТЕРАТУРА

- Генова, Т.** (2021). Изследване на приложението на аудиокнигите в чуждоезиковото обучение от преподавателите по английски език. – В: *Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство: сборник с доклади в условията на COVID-19. Петнадесети международен виртуален пътуващ семинар на УниБИТ*. Т. 9. ISSN 2367-7988.
- Генова, Т., С. Ефтимова** (2022). Обзор на проекти в областта на библиотерапията. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век: XX национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2022 г.*, София, с. 162–172. ISSN 2683-0094.
- Грашкина, В. и др.** (2006). *Библиотеките, хората с увреждания и електронната информация [CD-ROM]*. Сборник. София: Британски съвет, Съюз на библиотечни и информ. работници, с. 65. ISBN 978-954-9837-13-1.
- Дамянова, И.** (2022). Информационно осигуряване на лицата със специални потребности в библиотеките. – В: *Библиотеки – четене – комуникации: XX национална научна конференция с международно участие, посветена на информационното осигуряване на лица със специални потребности, 17 ноември 2021 г.*, Велико Търново. Велико Търново: Народна библиотека „П. Р. Славейков“. ISSN 2683-0981.
- Дамянова, И. и др.** (2021). Аудиокнигите и пандемията. – В: *Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство: сборник с доклади в условията на COVID-19. Петнадесети международен виртуален пътуващ семинар на УниБИТ*. Т. 9. ISSN 2367-7988.
- Дамянова, И., А. Петкова, Т. Генова** (2020). Библиотерапия: лечебната сила на думите. – В: *Съвременни стратегии и иновации в управление на знанието: доклади от научна конференция на УМЛАУЗ*. София: За буквите – О писменехъ, 2020, с. 52–59.
- Ефтимова а, С.** (2021). Възможности за постигане на релация наука – академично образование – практика в академичната подготовка на студенти по библиотечно-информационни науки в УниБИТ. – В: *Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство: сборник с доклади в условията на COVID-19. Петнадесети международен виртуален пътуващ семинар на УниБИТ*. Т. 9. ISSN 2367-7988.
- Ефтимова б, С., И. Дамянова.** (2021). Библиотерапията: как да се справим със стреса чрез силата на книгите. – В: *Библиотека*, № 4, с. 29–35. ISSN 0861-847X.
- Ефтимова, С.** (2021). Терапевтичният потенциал на четенето. – В: *За буквите: Кирило-Методиевски вестник*, № 65, с. 11.
- Николова, Б.** (2021). Кратък обзор и анализ на публикации от български автори, свързани с добри читателски практики. – В: *Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство: сборник с доклади в условията на COVID-19. Петнадесети международен виртуален пътуващ семинар на УниБИТ*. Т. 9. ISSN 2367-7988.
- Парижкова, Л.** (2021). Преосмисляне на четивната грамотност в контекста на предизвикателствата на новата дигитална декада. – В: *Образование и технологии : годишно научно-методическо списание*. Бургас: Сдружение Образование и технологии: електронно списание. София, № 12, т. 1, с. 20–25. ISSN 1314-1791.
- Парижкова, Л.** (2022). „Тежките“ книги за българските читатели. Резултати от анкетно проучване. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век: XX национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2022 г.*, София, с. 173–184. ISSN 2683-0094.
- Тодорова, Т., С. Ефтимова** (2022). Академични дисциплини, свързани с хората със специални потребности в направление 3.5. Обществени комуникации и

информационни науки в УниБИТ. – В: *Библиотеки – четене – комуникации: XX национална научна конференция с международно участие, посветена на информационното осигуряване на лица със специални потребности, 17 ноември 2021 г.*, Велико Търново. Велико Търново: Народна библиотека „П. Р. Славейков“. ISSN 2683-0981.

Ameri, F., N. Vazifeshenas, A. Haghparast (2017). The Impact of Audio Book on the Elderly Mental Health. – In: *Basic and clinical neuroscience*, 8 (5), 361–370. <https://doi.org/10.18869/nirp.bcn.8.5.361>.

Rubery, M., ed. (2011). *Audiobooks, Literature, and Sound Studies*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203818039>.

Virgil L., P. Blake (1990). *Information Literacies for the Twenty-First Century*. G. K. Hall & Co., pp. 203–218. ISBN 978-081-611-921-9.

REFERENCES

Genova, T. (2021). Izsledvane na prilozhenieto na audioknigite v chuzhdoezikovoto obuchenie ot prepodavatelite po Angliyski ezik. – V: *Savremenni izmerenia na evropeyskoto obrazovatelno i nauchno prostranstvo: sbornik s dokladi v usloviyata na COVID-19. Petnadeseti mezhdunaroden virtualen patuvasht seminar na UniBIT*. T. 9. ISSN 2367-7988.

Genova, T., S. Eftimova (2022). Obzor na proekti v oblastta na biblioterapiyata. – V: *Obshtestvoto na znaniето i humanizmat na XXI vek: XX natsionalna nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie, 1 noemvri 2022 g.*, Sofia, s. 162–172. ISSN 2683-0094.

Grashkina, V. i dr. (2006). *Bibliotekite, horata s uvrezhdania i elektronната informatsia [CD-ROM]*. Sbornik. Sofia: Britanski savet, Sayuz na bibl. i inform. rabotnitsi, s. 65. ISBN 978-954-9837-13-1.

Damyanova, I. (2022). Informatsionno osiguryavane na litsata sas spetsialni potrebnosti v bibliotekite. – V: *Библиотеки – четене – комуникации: XX национална научна конференция с международно участие посветена на информационното осигуряване на litsa sas spetsialni potrebnosti, 17 noemvri 2021 g.*, Veliko Tarnovo. Veliko Tarnovo: Narodna biblioteka „P. R. Slaveykov“. ISSN 2683-0981.

Damyanova, I. i dr. (2021). Audioknigite i pandemiyata. – V: *Savremenni izmerenia na evropeyskoto obrazovatelno i nauchno prostranstvo: sbornik s dokladi v usloviyata na COVID-19. Petnadeseti mezhdunaroden virtualen patuvasht seminar na UniBIT*. T. 9. ISSN 2367-7988.

Damyanova, I., A. Petkova, T. Genova (2020). Biblioterapia: lechebnata sila na dumite. – V: *Savremenni strategii i inovatsii v upravlenie na znaniето: dokladi ot nauchna konferentsia na UMLAUZ*. Sofia: Za bukvite – O pismeneh, 2020, s. 52–59.

Eftimova a, S. (2021). Vazmozhnosti za postigane na relatsia nauka – akademichno obrazovanie – praktika v akademichnata podgotovka na studenti po bibliotechno-informatsionni nauki v UniBIT. – V: *Savremenni izmerenia na evropeyskoto obrazovatelno i nauchno prostranstvo: sbornik s dokladi v usloviyata na COVID-19. Petnadeseti mezhdunaroden virtualen patuvasht seminar na UniBIT*. T. 9. ISSN 2367-7988.

Eftimova b, S., I. Damyanova (2021). Biblioterapiyata: kak da se spravim sas stressa chrez silata na knigite. – V: *Библиотека*, № 4, s. 29–35. ISSN 0861-847X.

Eftimova, S. (2021). Terapevtichnia potentsial na cheteneto. – V: *Za bukvite: Kirilo-Metodievski vestnik*, № 65, s. 11.

Nikolova, B. (2021). Kratak obzor i analiz na publikatsii ot balgarski avtori svarzani s dobri chitatelski praktiki. – V: *Savremenni izmerenia na evropeyskoto obrazovatelno i nauchno prostranstvo: sbornik s dokladi v usloviyata na COVID-19. Petnadeseti mezhdunaroden virtualen patuvasht seminar na UniBIT*. T. 9. ISSN 2367-7988.

Parizhkova, L. (2021). Preosmislyane na chetivnata gramotnost v konteksta na predizvikatelstvata na novata digitalna dekada. – V: *Obrazovanie i tehnologii : godishno nauchno-metodicheskoto spisanie*. Burgas: Sdruzhenie Obrazovanie i tehnologii: elektronno spisanie. Sofia, № 12, T. 1, s. 20–25. ISSN 1314-1791.

Parizhkova, L. (2022). „Tezhkite“ knigi za balgarskite chitateli. Rezultati ot anketno prouchvane. – V: *Obshtestvoto na znanieto i humanizmat na XXI vek: XX natsionalna nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie, 1 noemvri 2022 g.*, Sofia, s. 173–184. ISSN 2683-0094.

Todorova, T., S. Eftimova (2022). Akademichni distsiplini, svarzani s horata sas spetsialni potrebnosti v napravlenie 3.5. Obshtestveni komunikatsii i informatsionni nauki v UniBIT. – V: *Biblioteki – chetene – komunikatsii: XX natsionalna nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie posvetena na informatsionnoto osiguruvane na litsa sas spetsialni potrebnosti, 17 noemvri 2021 g.*, Veliko Tarnovo. Veliko Tarnovo: Narodna biblioteka „P. R. Slaveykov“. ISSN 2683-0981.

AUDIOBOOKS IN BULGARIA AND THEIR THERAPEUTIC EFFECT ON THE READER – LISTENER

Abstract: *Interest in audiobooks has grown significantly in recent years. Various platforms are emerging that offer audiobooks and new technologies to facilitate their creation and distribution. The paper traces their therapeutic effect on the modern reader who, as a listener, may experience a different feeling while getting to know a certain story. A theoretical comparison is made between the book experience of visual reading and audio playback, and the advantages of modern audiobooks in the context of the bibliotherapy method are pointed out.*

Keywords: *audiobook; bibliotherapy; listening; reading*

Elena Popova, PhD

University of Library Studies and Information Technologies

119 Tsarigradsko shose Blvd.

1784 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0002-8550-5475

E-mail: elena_b_popova@abv.bg

ПРАКТИКА И ОПИТ
PRACTICE AND EXPERIENCE

ИЗДАНИЯТА НА СИНОДАЛНОТО И КАТОЛИЧЕСКОТО
КАЛЕНДАРЧЕ ЗА 2023 ГОДИНА

Светла Шапкалова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: В статията се припомнят духовната важност и практическата приложимост на джобния формат на календарчетата за литургичната празничност в Православната и Католическата църква. Научна стойност се придава на съпоставителния анализ на двете издания. Изследователското внимание е насочено към проведената календарна реформа и произтичащите от нея специфики. Научните задачи са свързани с важната справочна функция на календарчетата за духовно-практическия живот на миряните. Прави се сравнение на изданията на синодалното и литургичното календарче само за 2023 г. Изводите са свързани с християнското културно наследство и специфичното религиозно значение на изданията за православната и католическата общност в България.

Ключови думи: духовно-практически живот; литургичен католически календар; православен календар; сравнителен анализ; християнска църква; църковна година

Християнството е най-разпространената религия в световен мащаб и като такава заема значително място в битието на своите последователи. Духовният мироглед на християнството е заложен в начина на живот и възгледите на обикновения човек, а научното тълкуване на религиозните текстове и влиянието им в обществото е обект на интерес от страна на редица научни области.

В България се наблюдава висок процент на хора, които се асоциират с християнската вяра, голяма част от които не се включват активно в църковния живот и неговите обреди.

Настоящото кратко изследване е опит да се обясни значението на две издания на календари, определяни като джобни формати. Те са с ежегодна периодичност и са част от практическия религиозен живот на Православната и Католическата църква в България.

Основната цел на изследването е да определи значението и приложението на календарите като справочно-информационен пътеводител в църковната година. Сравнителният анализ има за цел да обясни различията между православната и католическата деноминация, но и да покаже, че за вярващите християни календарите са основен ориентир в молитвения им живот, без да се разглеждат като повод за разделения.

В теоретичната част са използвани изследвания на утвърдени в областта учени. В настоящото проучване се сравняват и анализират характеристиките на двете издания на календара за 2023 г. На базата на получената информация са съставени схеми, които онагледяват изводите от проведеното проучване. Използват се и лични наблюдения от участия в молитвения живот на православни и католически общности, теренни изследвания на християнски центрове в селища от България и разговори с духовни лидери – свещенослужители, както и миряни – ръководители на молитвени групи.

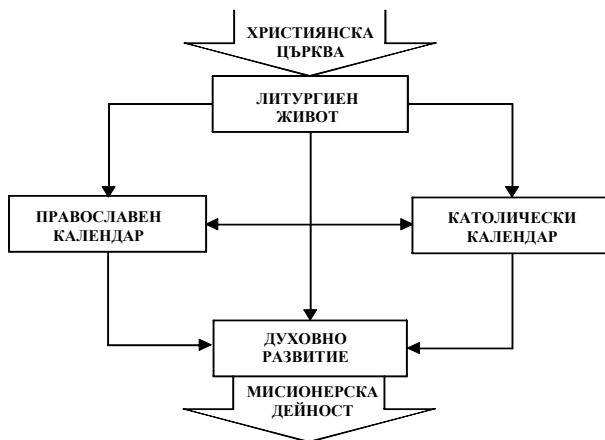
Християнската църква и нейното разделение

Още със самата си поява християнската църква се характеризира с точен ред, установен по примера на Христовата законност. След предварителна и целенасочена подготовка на човечеството пристига очакваният Месия. Христос установява нравствените правила в обществото, но те са различни за духовници и за миряни. С важно служение и ясна структура църквата се създава след Възнесението на своя основател. По време на тригодишното си служение Исус съобщава ново учение на вярата, учредява тайнства, установява в лицето на апостолите йерархия, на която дава право да учи и да свещенослужава. Показва на своите последователи висш идеал на нравствено съвършенство – уподобяване на Бога. *„Бъдете съвършени, казал Той, както е съвършен и небесният ваш Отец“* (Мат. 5:48) (Biblia, 1998: 1200). На тези основи най-близките ученици на Спасителя – апостолите, а после и техните приемници, устройват християнската църква (Malicki, 2001: 10). Началото ѝ е поставено в деня на Петдесетница, когато Дух Свети като огнени езици слиза над апостолите и те още същия ден започват да проповядват. *„Цяла година те се събираха в църква и поучаваха доста народ; и първом в Антиохия учениците бидоха наречени християни“* (Деян 11:26) (Biblia, 1998: 1342). В основата на учението стои обещанието на Исус Христос, че ще пребивава с църквата си *„през всички дни до свършека на света“* (Мат. 28:20) (Biblia, 1998: 1232).

В световен мащаб християнските църкви, които имат апостолски произход, са: Православната, Латинската и Арменската църква (Kostov, 2000: 262) (фиг. 1). В съвременните догматични разбираня стои

постулатът, че истинската християнска църква е невидима и не се ограничава във времето. Тя не е зависима от местонахождението си, а нейният вселенски характер е свойството, което я отличава съществено от другите деноминации.

Във фигурален вид е представена структурната особеност на християнската църква (фиг. 1). Нейната основа е в литургичния живот – светите тайнства и молитвеното общение. Празничният календар е съществен съставен елемент от живота на църквата, защото спомага за духовното развитие на личността. Той се свързва с очакването, изразено в една от основните добродетели – християнската надежда. Всеки живеещ в общността на Христос чувства като свой дълг да е и мисионер. С нарастването на влиянието на религията се появява и потребност у вярващия човек да направи съпричастни във вярата и други. Християнинът има желанието да сподели духовната си радост, защото е подтикван от най-висшето благо – любовта към ближния. Това е и най-характерният белег на живеещия с Христос. *„Нова заповед ви давам, да любите един другото; както ви възлюбих, да любите и вие един другото. По това ще познаят всички, че сте Мои ученици, ако любов имате помежду си“* (Йоан 13:35–36) (Biblia, 1998: 1317).

Фиг. 1. Християнският живот в църквата

Календарни реформи и реални проблеми

Календарът е система за организиране на дните с обществена, религиозна и административна цел. Самата дума „календар“ е с латински произход (calendae) и се ползва от римляните като наименование на първия ден от всеки месец. Повечето древни народи създават календари с различни начални епохи, като за измерване на времето използват

природните явления (годишния ход на слънцето, фазите на луната, редуването на деня и нощта).¹

През различните епохи се създават три вида календари: слънчеви (съгласуват се годишните времена и денонощията, без да се държи сметка за фазите на луната; постига се чрез периодичното въвеждане на допълнителен ден във високосните години; такива са древноегипетският, староарменският и др.); лунни (свързани са с движението на луната с цел да се съгласуват денонощието и лунният месец; това са календарите на древните май, еврейският, мюсюлманският, индийският и др.) и лунно-слънчеви (отчитат се годишните времена чрез съгласуване на дните и лунните месеци със слънчевата година; въвежда се и допълнителен тринадесети месец; например китайският, древномесопотамският, еладският, староруският и др.) (Umenski, 2005: 61).

Съвременното летоброене е на основата на Юлианския календар и започва от 1 януари 45 г. пр. Хр. В този ден е и първото новолуние след зимното слънцестоене. Това е единственият момент от Юлианския календар, който има връзка с лунните фази. През 325 г. е свикан Никейският събор, където се взема решение целият християнски свят да ползва Юлианския календар, според който пролетното равноденствие е на 21 март. За християнската църква това е важен момент при определяне на празника Възкресение Христово. Продължителността на юлианската година като абсолютна стойност е по-голяма от тропичната година и с времето се натрупва грешка, равна на цяло денонощие. Случва се така, че пролетното равноденствие престава да съвпада с календарното. Няколко учени обръщат внимание на патриарси и императори върху този факт. През XVI век два църковни събора обсъждат въпросите за належаща реформа на календара – Латеранският (1512–1517) и Тридентският (1545–1563). Поправката се извършва по време на папа Григорий XIII (1572–1585), който през 1582 г. съставя комисия за изработване на новия календар. През февруари се издава заповед и четвъртък, 4 октомври 1582 г., да се последва от петък, 15 октомври (по това време календарът напредва с 10 дни). Преминаването от Юлианския към Григорианския календар не става едновременно във всички страни. Светът трудно приема Григорианската реформа. Източноправославната църква продължава да празнува Великден по Юлианския календар. Християнският свят не успява да се разбере за датата, на която да чества възкресението на Господ Иисус Христос. Проблемът е, че преместването на календара с 10 дни напред и възстановяването на пролетното равноденствие на 21 март води до промяна в пасхалния цикъл и разместване на датите на християнските празници (Shapkalova, 2020: 8–10).

Християнският календар е съставен за нуждите на църквата и цели да съгласува всички библейски събития със земното съществуване на хората. Специфично е честването на църковните празници, защото са съобразени с Библията и има разминаване с гражданското отчитане на

времето. Църковният ден започва от вечерта: „Светлината Бог нарече ден, а тъмнината – нощ. Биде вечер, биде утро – ден един“ (Бит. 1:5) (Biblia, 1998: 1), и свършва на следващата вечер, а при юлианското времеизчисление денят започва от полунощ и свършва в полунощ. Това несъответствие не е маловажно, защото при разглеждането на едно и също събитие, което става от свечеряване до полунощ, различието в показанията на двата календара може да е един ден.²

През 1968 г. Българската православна църква преминава към Григорианския календар, или „поправения Юлиански“, със специално Послание до клира и всички чедра на Българската православна църква № 5953. Оттогава църковните празници в България се празнуват по новия стил – Григорианския, а подвижните празници (Възкресение Христово и свързаните с него празници) се изчисляват според Юлианския календар (Avksentij, 2012: 161).

Календарният проблем е много сложен, но всичките извършени реформи не могат да са пречка във взаимоотношенията между хората, които търсят Бога и живеят по Христовия закон, защото: „И думаше им: съботата е направена за човека, а не човек за съботата: тъй че Син Човеческий е господар и на съботата“ (Марк 2:27–28) (Biblia, 1998: 1235). За духовния човек е ясно, че нищо земно не е подвластно на времето. Всеки от календарите е съставен, за да е в практическа употреба, а всичките му земни несъвършенства са доказателство за човешката дейност, която няма значение в божественото безвремие.

Догматичните сходства и практическите различия между Православната и Католическата църква

Информационният ресурс на християнската религия е от съществено значение за културата и историята на всички държави, изповядващи християнството. Източноправославната и Римокатолическата църква са наследници на първоначалната общност, основана от Исус Христос, но с времето традициите и обредността им се разминават. Явяването на третото лице на Света Троица – Светия Дух, на Петдесетница поставя началото на църквата, а епископите са наследници на първите апостоли. Според католическото предание свети апостол Петър се установява в Рим, където основава църковна община и служи като първи римски епископ. Божественото послание към апостола е: „и аз ти казвам: ти си Петър, и на тоя камък ще съградя църквата Си, и портите адови няма да ѝ надделаят; и ще ти дам ключовете на царството небесно, и каквото свържеши на земята, ще бъде свързано на небесата; и каквото развържеши на земята, ще бъде развързано на небесата“ (Мат. 16: 18–19) (Biblia, 1998: 1214).

Основна част от богослужението на християнската църква е светата литургия – символично се пресъздава жертвоприношението на Исус Христос, чрез хляба и виното, олицетворяващи тялото и кръвта на Божия

син. Причастието е най-важният миг в литургията и нейна кулминационна точка. Всеки православен и католически християнин, който си признава греховете в тайнството изповед, се стреми и да приеме светото причастие (евхаристия). И в двете църкви се почитат седемте тайнства, като има дребни различия, например в Римокатолическата църква се извършва отделно тайнството миропомазание, или конфирмация – потвърждение. При него се помазват с миро младите католици – на около 14–15 години. От XI век в Римокатолическата църква свещениците от латинския обряд дават обет за безбрачие – целибат. В табличен вид е направен опит да се обобщат и други прилики и разлики (таб. 1).

ДОГМАТИЧНИ СХОДСТВА	ПРАКТИЧЕСКИ РАЗЛИЧИЯ
Наричат се християни, имат общо историческо минало.	По отношение на Първородния грях, непорочното зачатие на Дева Мария, догмата за Светия Дух, непогрешимостта на папата и др.
Вярват в Библията, изповядат „Символа на вярата“, изпълняват седемте тайнства, светата литургия е в основата на богослужението.	При католиците светото причастие се извършва с неквасен хляб и вино, но то се приема само от духовниците (понякога се случва и вярващите да се причестяват и с вино). Православните християни се причестяват с квасен хляб и вино.
Имат еднакви йерархични степени, почитат чудотворни икони и свети мощи, имат общи празници, имат кръстно знамение.	Не се допуска развод при католиците, а при православните – до два пъти, католическите свещенослужителите са целибатни, а при православните има бяло и черно духовенство.

Таб. 1. Догматични сходства и практически различия между Православната и Католическата църква

Независимо от изброените прилики и разлики в съпоставителния анализ между Православната и Католическата църква, през последните десетилетия между двете църкви съществуват добронамереност и разбирателство. Основните християнски деноминации в последните години се стремят с религиозна толерантност да обмислят диалогично сътрудничество по определени актуални теми – мира, екологията, аборта, хомосексуалността, различни видове зависимости и др. Не засягат спорни въпроси от историческото минало, както и не актуализират принципите на вярата си, но с веротърпимост се стремят към сътрудничество.

Справочната функция и религиозното значение на синодалното и литургичното календарче

Двете църковни календарчета се издават всяка година, но сравнителният анализ е направен само за настоящата 2023 г. Изследва-

нето показва, че структурата на календарите е винаги една и съща и изданията се стремят строго и канонично да следват правилата, установени съответно от Българската православна църква (Българската патриаршия) и Католическата църква по римския обряд. Характерно и за двете църкви е, че се стараят да следват светоотеческата традиция, както съветва свети апостол Павел: *„О, Тимотее! пази онова, що ти е предадено, и се отвръщай от скверното празнодумство и от възраженията на лъжовната наука, с която, като се занимават, някои се отклониха от вярата“* (1 Тим. 6:20) (Biblia, 1998: 1464).

Важен белег на издателските данни на Българската патриаршия са синодалният печат на последната корица, както и цената. Православното календарче се издава ежегодно и винаги излиза от печат през месец август, защото трябва да е налично, когато започне църковната година на 1 септември. Титулната страница е с различен изглед всяка година, а броят на страниците е свързан с Христовата възраст – 33. Синодалният календар съдържа на последната страница сведения за фотографското изображение на корицата и издателски данни. Синодалният календар е с присъден ISBN номер.

При литургичния календар католическите християни спазват същия принцип – той излиза през август на предходната година, защото, както се спомена, началото на църковната година и за двете църкви е 1 септември. Католическото календарче няма ISBN номер и печат, но при него също винаги се сменя изображението на титулната страница.

Двата календара имат справочна функция за обществения живот на църквата. Дават информация за празници, като най-важният е Великден, защото е подвижен и е определящ за останалите. Православният и католическият Великден се водят за най-светлия празник, чието честване се определя съответно от Юлианския и Григорианския календар, като понякога има съвпадение, но по-често се разминават в датите си.

Католическата църква се придържа към правилото за определяне на датата на Великден – първата неделя след първото пълнолуние, след пролетното равноденствие. Пасхалиите от древни времена посочват, че пролетното равноденствие настъпва на 20 срещу 21 март. При православните общности Великден не настъпва на същата дата, въпреки че се спазват същите правила. Православните църкви са запазили изчисленията по стария Юлиански календар, по него пролетното равноденствие не е на 20 срещу 21 март, а с 14 прибавени дни в изчислението, т.е. 4 април по Юлианския календар. Православният изток изчаква първото пълнолуние след 4 април и не се вълнува от пълнолуние преди 4 април. Пълнолунието на 21 март тази година не удовлетворява условията на юлианското изчисление. Първото пълнолуние след 4 април е 20 април. Когато първото пълнолуние след 21 март е по-късно от 4 април, датите на двата пасхални празника съвпадат. Възможно е да има разминаване от една седмица, ако изчисленият ден съвпадне с

еврейската Пасха. Тогава православните общности изместват Великден с още една седмица по-късно, за да не празнуват с юдеите. Католическата църква обаче не измества деня на Възкресение дори да съвпадне с юдейската Пасха (Коев; Bakalov, 2001: 124).

Стана ясно, че за католическите християни Великден е много важен празник и затова на титулната страница на календара са дадени указания. За всички християни това е доказателство за вярата им, защото за пореден път съпреживяват Пасхата. В настоящата година разликата между православния и католическия Великден е една седмица.

Сравнителният анализ показва, че и двете календарчета имат подчертано религиозно значение. В православния календар присъства поздравителното патриаршеско приветствено слово, което е ясно свидетелство за взаимното уважение между клира и миряните. Следва нравствено-етичният кодекс на християнина в лицето на Десетте Божии заповеди. Те се поместват винаги на едно и също място, защото са важни за справочно-информативната функция за християнския живот. Следва ежегодно променящата се информация за изместването на официалните и църковните празници спрямо Великден. Указването на датите във всички календарчета е направено с оглед да бъдат максимално ясни и нагледни за ползвателите.

Подчертана е и важноста на религиозното значение, което е видимо от общи молитвени практики – „Отче наш“, както и „Символът на вярата“ са поместени и в двата календара. Десетте Божии заповеди присъстват само в православния календар. Дадени са и важни официални празници от държавно естество, както и дванадесетте големи Господски празника (таб. 2).

СПРАВОЧНА ФУНКЦИЯ	РЕЛИГИОЗНО ЗНАЧЕНИЕ
Информация за църковните празници	Християнски молитви
Указания за подвижните празници спрямо Великден	„Символът на вярата“
Фазите на луната	Десетте Божии заповеди

Таб. 2. Справочна функция и религиозно значение на синодалното и литургичното календарче

Да се изяснят и съпоставят справочната и религиозната функция на двете календарчета, се оказва доста сложно, защото за християните е важно да са информирани, но истинското значение се отдава на практическата религиозност и съпреживяването на Рождеството и Възкресението като централни събития в земния живот на Христос.

Основните прилики и разлики между православното и католическото календарче

Двете църкви се придържат към правилото, че раждането на Исус е епохално и дели времето на време преди и след Христос. Свето-

отеческата традиция в празничната обредност е важна и се обосновават празници, посветени на отделни събития от живота на Господ Исус Христос, затова наречени Господски празници. Много значими събития са посветени на Божията майка – Богородични празници. При православните и католическите християни има и Светийски празници. Първоначално християните почитат като светии само мъчениците, но постепенно започват да прославят като такива и хората, пострадали за вярата, без да пролеят кръвта си – изповедниците. След победата на християнството църквата причислява към светиите и някои праведни аскети, йерарси, миряни, старозаветните пророци и ангелите.

Една от основните разлики между Католическата и Православната църква е календарът, по който се определят посочените празници. Част от православните църкви се придържат изцяло към Юлианския календар (стар стил), докато други празнуват Рождество Христово по Григорианския календар (нов стил), а Възкресение – по Юлианския. Малка част от православните църкви (например Словенската) са приели изцяло Григорианския календар, така както Католическата църква.

В двете календарчета са дадени разяснения по богослужбния устав, посочени са постните дни и периоди, както и дните, в които се консумира блажна храна. При православните християни постът е с подчертано по-строг характер, за разлика от римокатолиците, където се набляга повече на реалната религиозна практика, изразена в ежедневно молитвено общение и четене на четивата от календара – псалм, стих от Стария и Новия завет. Празничните дни са в червен цвят и с него се отбелязват специфични празници на светии, свързани с регионално значение, и патрологичната специфика на Католическата църква.

На молитвените практики са поставени сходни акценти както в католическите, така и в православните календари. Има конкретни указания за кръстното знамение, молитви към ангела пазител, към Божията майка. От съществено значение за католическите християни е и светата броеница. Тя се изразява в четирите вида тайни – радостни, светли, скръбни и славни.

Незначителни разлики се откриват и в ключовия християнски празник – Великден. Датата му варира и в Католическата църква са споменати датите за Пепелява сряда, както и четирите постни недели и шестте пасхални недели (Таб. 3).

В календарите са отбелязани и конкретни празници, които са еднакви за двете църкви – Богоявление, Сретение Господне, Благовещение, Свети апостоли Петър и Павел, Свети Илия, Свети Пантелеймон, Преображение Господне, Успение Богородично, Петковден, Димитровден и др.

Изповедта заема важно място в католическата традиция и поради отдаденото ѝ значение календарите включват ценни напътствия и съвети за извършването ѝ. В Православната църква се набляга повече на тайнството брак. Като свещенодействие, определящо взаимоотноше-

нията между двама души, по-подробното му разглеждане е счтено за необходим акцент при съставянето на православните календари.

ОСНОВНИ ПРИЛИКИ	НЕЗНАЧИТЕЛНИ РАЗЛИКИ
Молитвите към Света Троица, Божията майка и конкретни светци	Разминаване на датите на празнуване на Великден и съответно на други празници
Неделният ден е празничният и по двата календара	Всекидневни цитати от Библията в католическото календарче, а в православното – само в неделния ден
Указание за външен култ – кръстното знамение съществува и за православните, и за католическите християни, в религиозните центрове се палят свещи	Указания за тайнството изповед при католиците, а при православните – за тайнството брак

Таб. 3. Основни прилики и незначителни разлики между православното и католическото календарче

Представеното изследване не претендира за изчерпателност, но в него се очертават основни концепти по разглежданите въпроси. Безспорно в основата на Юлианския и Григорианския календар стои древноримският, който има своя културен пренос на данни към съвременната календарна система. Православната и Римокатолическата църква са наследници на раннохристиянската и независимо от посочените дребни деноминационни различия те определят вероизповедната форма и културния код на християнската цивилизация.

Съвременният вид на православния и на католическия календар се оформя с течение на времето, но централно място в празничния годишен кръг заема Възкресение Христово – Великден. Като подвижен празник, той има определящо значение за цялостния годишен цикъл.

Анализът на календарния стил и празничния цикъл в двете християнски деноминации показва повече сходства, отколкото разлики. Интересна гледна точка би ни предоставило историческото проследяване на структурата на по-стари календарни образци, чрез които да се онагледят динамиката на промените и в двата обичая. На базата на изведените съвременни принципи на съставяне на календарите в католическата и православната традиция можем да твърдим, че към настоящия момент те не рефлектират върху съществени аспекти на вероизповеданието.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. **Календар**. Уикипедия. Достъпно на: <https://urlis.net/h7wajbct>. [Дължината на адреса е ревизирана.] [8.05.2023].

² Вж. **Календар**. Православието. Достъпно на: <http://pravoslavieto.org/kalendar.html>. [8.05.2023].

³ Вж. **Клеман**, О.–М. Времето на празниците. <https://urlis.net/q6wvjz7e>. [Дължината на адреса е ревизирана.] [8.05.2023].

ЛИТЕРАТУРА

- Авксентий**, Архимандрит (2012). *Еортология*. Пловдив: ИМН, 464 с.
Библия (1998). София: Св. Синод на Българска църква, с. 1317.
Коев, Т., Г. Бакалов (2001). *Християнски справочник*. Анупис: София, 250 с.
Костов, Ив. (2000). *Световни религии*. София: Аскони, 300 с.
Малицки, П. (2001). *История на християнската църква*. Т. I. София: Оксияр, 248 с.
Уменски, В. и др. (2005). *Времето и календарният проблем*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 254 с.
Шапкалова, Св. (2020). *Празничен календар [електронен ресурс]: учебник за студентите от УниБИТ*. София: Авангард Прима, 126 с.

REFERENCES

- Avksentiy**, Arhimandrit (2012). *Eortologia*. Plovdiv: IMN, 464 s.
Biblia (1998). Sofia: Sv. Sinod na Balg. tsarkva, s. 1317.
Koev, T., G. Bakalov (2001). *Hristiyanski spravochnik*. Anubis: Sofia, 250 s.
Kostov, Iv. (2000). *Svetovni religii*. Sofia: Askoni, 300 s.
Malitski, P. (2001). *Istoria na hristiyanskata tsarkva*. T. I. Sofia: Oksiar, 248 s.
Shapkalova, Sv. (2020). *Praznichen kalendar [elektronen resurs]: uchebnik za studentite ot UniBIT*. Sofia: Avangard Prima, 126 s.
Umenski, V. i dr. (2005). *Vremeto i kalendarniyat problem*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 254 s.

PUBLICATIONS OF THE SYNODAL AND CATHOLIC CALENDAR FOR THE YEAR 2023

Abstract: *The article recalls the spiritual importance and practical applicability of the calendar format for liturgical festivity in the Orthodox and Catholic Churches. Scientific value is attached to the comparative analysis of the two editions. The research tasks are related to the calendar reform carried out and the resulting problems. The reference function of the calendars for the spiritual-practical life of the laity is very important. This study compares the editions of the synodal and liturgical calendars only for 2023. The conclusions are related to the Christian cultural and religious significance of the publications for the Orthodox and Catholic communities in Bulgaria.*

Keywords: *Christian church; church year; orthodox calendar; liturgical catholic calendar; comparative analysis*

Assist Prof. Svetla Shapkalova, PhD
University of Library Studies and Information Technologies
119 Tsarigradsko Shosse Blvd.,
1784 Sofia, Bulgaria
E-mail: s.hapkalova@unibit.bg

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONS

ЩРИХИ КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ ХАРАКТЕР
НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Ваня Добрева

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: *Монографията на проф. дфн Цветана Георгиева „Литературният сецесион: българската Belle Époque“ е сериозно изследване върху естетиката на модернизма и практиката в художествената употреба на стила сецесион/декоративизъм в българската литература. Проучени са и са представени типологични за сецесиона/декоративизма мотиви, образи, концепти, идеологемии и др., което подчертава значението на монографията на респектиращ, сериозен труд върху развитието на сецесиона/декоративизма у нас.*

Ключови думи: *Цветана Георгиева; сецесион; декоративизъм; модернизъм; Belle Époque; Fin de siècle; българска литература*

Познанството ми с проф. дфн Цветана Георгиева датира повече от десет години, от момента, в който постъпих в Университета по библиотекознание и информационни технологии. От работата ми като преподавател по балкански литератури в ЮЗУ „Неофит Рилски“ познавах нейни трудове, като „Българска митологична проза“ и „Текст и памет“. Бях респектирана от теоретичната ѝ литературоведска подготовка, за което принос имаше и специализацията ѝ при един от най-големите руски учени – хуманитари от втората половина на ХХ век – Елеазар Мелетински. Неговия класически труд „Поетика на мита“ тя преведе на български език.

През последните години Цветана Георгиева публикува поредица от текстове – статии, студии, монографии, в които разгледа историко-теоретични въпроси за природата на българския модернизъм (българския символизъм), обоснова свои разбирания за творческия свят на Йордан Йовков, на Емануил Попдимитров, на Йордан Радичков и т.н. Малко след като станах част от научния екип на УниБИТ, Цветана

Георгиева ме покани в проект, свързан с градежа на концептите, интересуваше се от принципите, според които художествената идея съставя богатите смисли на образа/понятието.

Така че първите ми срещи с Цветана Георгиева – като учен и като колега – съставиха и затвърдиха представата за нейните качества на изследовател, който се интересува от смисловата цялост на явленията, от вътрешните им счепления и разкриване на конструктивните взаимодействия както в диахронен, така и в синхронен план. Близко ми е разбирането ѝ за историята на българската литература. Явно е, макар да не е изразено в директна форма, че тя споделя концепцията на Георги Гачев за ускореното развитие на българската литература, за изживяването в рамките на възрожденския XIX век на културни епохи и художествени направления, за които в Европа са необходими векове. И въз основа на тази идея – другото ѝ наблюдение – за самостоятелния път на българската литература, която в историческите условия на свободна българска държава, развивайки своите оригинални заложености, показва типологичните особености на европейския художествен развой.

И още нещо. Цветана Георгиева не се страхува от интелектуалните предизвикателства, предпочита диалога и откриването на отговори, които нерядко са в противовес с утвърдените стереотипи. Като лектор по български език и литература в Киев, Цветана Георгиева задълбочи своите интереси в историята на модернизма, но този път с фокус върху компаративистичното проучване на стиловите характеристики на модерна, на югендстила, на сецесиона в Европа. Интересува се от характера на движението ар нуво, чиято мотивираща идея за изкуството като начин на живот обръща погледа към извития орнамент и колорита на флоралните и анималистичните елементи.

Не на последно място, предполагам, именно в Киев тя дообогатява познанието си за Belle Époque, онзи период на мир и икономическо развитие на народите от 70-те години на XIX век до Първата световна война, белязан с оптимизъм и безгрижие. По-късно, в годините на разруха след Първата световна война, Belle Époque често ще бъде мислена като рая, който човечеството отново губи поради своята безразсъдност и ненаситна властова амбиция. Струва ми се също така, че по време на престоя си в Украйна проф. Георгиева е разширила – с оглед на интересуващата я тема за модернистичните стилове – своите проучвания върху философско-идеологическия контекст в края на XIX век (Fin de siècle), в който песимизмът от усещането за упадък на цивилизацията върви ръка за ръка с оптимизма от очакваното ново начало на идващия XX век. Неслучайно през 2019 г. проф. Цветана Георгиева организира научна конференция „Сецесион/Модерн в София и Киев: европейски контекст“.

Както се вижда, появата на последната монография на Цветана Георгиева „Литературният сецесион: българската Belle Époque“ е

напълно логичен резултат от обстойно проучване на историко-културните обстоятелства в Европа и България в контекста на Belle Époque и Fin de siècle, преди всичко с фокус върху водещите идеологически концепции, определили развитието на модернизма в изкуството и неговите стилови характеристики.

Във връзка с това са паралелите, които според Георгиева характеризират западноевропейското и българското културно развитие по отношение на употребите на стила сецесион в изкуството. Известно е, че сецесионът характеризира визуалните изкуства. Ще припомня един исторически факт. След като София става столица на България, през 80-те години на XIX век у нас са поканени архитекти, най-вече от Австрия и Германия, на които се възлага в кратки срокове да превърнат града в модерна европейска столица. Успоредно с това в европейски университети се изпращат млади българи със задача да усвоят изкуството на архитектурата и да приложат знанията си в младата държава. Действително трансформацията на София се осъществява с бързи темпове и в съответствие с най-модерните идеи на епохата.

От друга страна, модернизмът у нас отразява прехода на българското общество от патриархалност към градски бит и начин на живот. От тази гледна точка навлизането и усвояването на стила сецесион – това кореспондира и с наблюденията на проф. Георгиева – следва да се интерпретират като начален етап от развитието на модернизма у нас, прелом към индивидуализация на човешкото битие, към проблематизиране на психологическите състояния и изобразяване на първите противоречия в новата реалност.

Сецесионът в български условия съпътства навлизането и утвърждаването на новите модернистичните идеи: за синтеза между изкуствата, за „свещената младост“, за образа на жената (фатална и крехка), за особеностите на пола и т.н. Но, подчертава Георгиева, тук не става въпрос за традиционно влияние, нито за подражание на чужди модели, а за феномен „българска литературна ситуация от Belle Époque“ (с. 11), който има свои особености и типологични черти. Овлаждането на характерните за Европа културни матрици (език, манталитет, бит), твърди авторката, от поколение български творци, образовани в университетите на Виена, Германия, Париж от края на XIX и през XX век, е естествен процес на адаптиране в чуждата среда.

Връщайки се в родината, българските творци, усвоили чуждия художествен опит, го претворяват в собствен национален културен език. „Трябва да приемем – посочва Георгиева, – случва се така, че българските рецепиенти на европейския модернизъм веднага заговорват на чуждите културни езици – без да са подготвени и без да са познавали дълбоко чуждите литературни традиции, без да са имали своя български литературнокритически опит от Новото време до края на XIX век, който да бъде надграждан и на който да се опират“ (с. 11). Като потвърждение на тази теза на изследователката бих допълнила, че у нас модернизмът

се дообогатява със социални идеи. И още. Българските творци не достигат крайните форми на индивидуалистичното самозатваряне и алиенация, емблематични за европейския модернизъм, което е допълнителен аргумент в подкрепа на виждането, застъпено в монографията.

В своето изследване Цветана Георгиева подчертава, че в България стилът литературен сецесион се възприема и присъства в художественото поле с разбирането за декоративизъм, а също, че се разработват мотиви, образи, персонажи, концепти, релевантни за европейската Belle Époque, независимо че неговото разпространение в България обхваща периода и между двете световни войни. Ще отбележа и приносните за българското литературознание компаративистични анализи, с които авторката онагледява разбиранията си. Ще ги обобща според образите, мотивите и концептите, които Георгиева подчертава в характерни за литературния сецесион творби.

На първо място, творби, които разработват образа на древногръцкото божество Пан (римското му съответствие Фавн). В дълбочина са интерпретирани текстове на Теодор Траянов, Христо Ясенев, Емануил Попдимитров, Трифон Кунев, Людмил Стоянов, които чрез този образ на Пан/Фавн изразяват европейските модернистични идеи на югендстила и виенския сецесион за възраждащата се природа, за свещената младост и детството, за любовния плам и опиянение, за музиката и духовното съвършенство.

За българската култура са ценни наблюденията на Георгиева за развитието на сп. „Художник“. Обобщен е значителен материал – текстове и илюстративен, който, както показва авторката, в продължение на няколко години на издаване на списанието – от 1905 до 1909 г., утвърждава практиките на сецесиона у нас. Разгледани са, и то с респектираща вещина, печатани в сп. „Художник“ чуждестранни и български поети, чиито творби като мотиви и реализирани образи, като семантика и метафорика се вписват органично в представите за развитието на литературния сецесион/декоративизма. Във връзка с това е и наблюдението, че „Литературният сецесион като стил не отразява естеството, а често си служи с естетически вече готови произведения на изкуството, които претворява отново (с. 87)“.

Интересни са и трактуваните в монографията примери за развитието на литературния сецесион, отразяващи използването на цветето мак като функционално надарен образ. Макът е предвестник на съня, на мечтанието. Цветовите нюанси в употребите на образа на мака (огнен, ален, червен) в българската поезия и драма свидетелстват за надаряването на образа с новите значения на изгарящ, тайнствен и т.н. Всъщност Георгиева показва промените в контекстовите употреби на образите на цветя, като широкото използване на цветовата гама и хроматичния код, вече съответстващи на модернистичните идеи и разгърналите се процеси у нас.

В монографията са разгледани и други характерни примери – трактуван е образът на Исус, обсъдени са рецепцията и разработването на източната тема, любопитството към модерната за периода японска проблематика, оживяващите представи за Египет и неговите емблеми. Приносни са нейните наблюдения за ибиса, за Сфинкса, за целувката, за линията в изкуството, за развитието на сюжета, за образите на Саломе, Горгона Медуза и др. Специални части са посветени на изясняването на възлови въпроси от творчеството на Николай Райнов и Чавдар Мутафов във връзка с практиката на сецесиона/декоративизма.

Интересни са и съпоставителните анализи между драмите на Петко Ю. Тодоров и на Леся Украинка с открояване на сецесионните мотиви и сходства, а също и между творби от „Сън за щастие“ на Пенчо Славейков и творби на Хайнрих Хайне и Ярослав Връхлицки. Интерпретира се и творчеството на Боян Дановски в контекста на *Liberty* стил и във връзка с това – функцията на образа на куклата – новост в българската модернистична практика.

Ще подчертая, че подобно широкомащабно виждане за сецесиона/декоративизма и неговата употреба в новата история на българската литература, каквото е представено в монографията на проф. Цветана Георгиева „Литературният сецесион: българската *Belle Époque*“, до този момент не е осъществявано у нас. Това се вижда дори и в използваните библиографски източници, които са над 560.

Пред нас е сериозно монографично изследване с принос към разбирането на историко-културните и художествените процеси от края на XIX и първата половина на XX век. Това изследване отваря нови хоризонти пред изследователите на модернизма, пред бъдещите тълкуватели на концепти и художествени образи, на европейските хоризонти на българския дух. Смятам също, че анализите за творбите на Николай Райнов, подходът към неговите „Слънчеви приказки“, трактовката на творбите от Чавдар Мутафов, интерпретирането на типологичните за модерното мислене концепти и изобразителни средства са влог към всяко следващо усилие да се мисли за българската литература като органична част от европейския културен процес през XX век.

ЛИТЕРАТУРА

Георгиева, Цв. *Литературният сецесион: българската Belle Époque*. София: Librum, 2022, 407 с. ISBN 978-619-91934-5-7.

REFERENCES

Georgieva, Tsv. *Literaturniyat setsesion: balgarskata Belle Époque*. Sofia: Librum, 2022, 407 s. ISBN 978-619-91934-5-7.

**TOUCHES ON THE EUROPEAN CHARACTER
OF BULGARIAN LITERATURE**

Abstract: *Monograph of Prof. Tsvetana Georgieva, DSc “The Literary Secession: the Bulgarian Belle Époque” is a serious study on the aesthetics of modernism – the practice of the Secession/Decorativism style artistic use in Bulgarian literature. Motifs, images, concepts, ideologies, etc. are studied and presented typological for the Secession/Decorativism, which underlines the importance of the book of a respectful serious work on the development of for the Secession/Decorativism in Bulgaria.*

Keywords: *Tsvetana Georgieva; secession; decorativism; modernism; Belle Époque; Fin de siècle; Bulgarian literature*

Prof. Vanya Dobрева, DSc
University of Library Studies and Information Technologies
119, Tzarigradsko shose Blvd.
1784 Sofia, Bulgaria
E-mail: v.dobрева@unibit.bg

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONS

РОЛЯТА НА АУДИОКНИГИТЕ КАТО МЕДИЯ
В ЧУЖДООЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ ПО АНГЛИЙСКИ ЕЗИК

Таня Тодорова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: *Монографията „Ролята на аудиокнигите като медия в чуждоезиковото обучение по английски език“ на д-р Теодора Генова от Университета по библиотекознание и информационни технологии разглежда аудиокнигите като медия в корелация с другите два книжни формата – печатните и електронните книги, и предлага ясен поглед върху мястото на аудиокнигите като част от мобилното асистирано обучение по чужд език. Тук медията е разгледана многоизмерно, с безбройните ѝ ползи и функции в различни аспекти от нейното приложение. Книгата представлява първи опит, при който този педагогически инструмент може да се използва успешно за целите на изучаването на чужд език, в унисон с непрекъснато променящите се модерни информационни и комуникационни технологии. Освен това авторката на монографията се спира на последните тенденции в динамично развиващия се статут на аудиокнигите през последните години, повлияни от пандемията от COVID-19. Теоретичната част на монографичния труд е допълнена с изложение и анализ на резултатите от проведени пет мащабни анкетни проучвания в България върху нагласите към използването на аудиокнигите в чуждоезиковото обучение по английски език.*

Ключови думи: *монография; аудиокниги; чуждоезиково обучение; COVID-19; езикови компетенции*

Монографията „Ролята на аудиокнигите като медия в чуждоезиковото обучение по английски език“ на д-р Теодора Генова от Университета по библиотекознание и информационни технологии представя задълбочен поглед върху медията аудиокнига, която се счита за феномен още от своето възникване през 30-те години на ХХ век и за най-бързо развиващия се формат на книжния пазар в наши дни. В книгата всеобхватно се разглежда ролята на аудиокнигите в чуждоезико-

вото обучение по английски език, което се прави за първи път в България и е новост в образователен контекст, като се очертават ключовите езикови компетенции, които се развиват с помощта на слушането на аудиокниги. В допълнение на това авторката провежда емпирични анкетни проучвания, за да се очертае обликът на практическото приложение на аудиокнигите като педагогическо средство за изучаване на английски език сред различни възрастови групи обучаеми, включително преподаватели по английски език.

Обемът на монографията включва 338 страници. Частта с приложенията обхваща подробен азбучен списък на платформи и приложения за аудиокниги към 2023 г.; интервюта, проведени с представители на Storytel; въпросник по модела VARK (Версия 8.01) на български и английски език; инструментариум на анкетните проучвания; списък на фигурите и таблиците. Структурата на монографията „Ролята на аудиокнигите като медия в чуждоезиковото обучение по английски език“ е подредена равномерно и обхваща: първа глава – историческо и съвременно състояние на аудиокнигите; втора глава – аудиокнигите в чуждоезиковото обучение по английски език, и трета глава – анализ на резултатите от практическо изследване чрез анкетни проучвания върху използването на аудиокнигите в чуждоезиковото обучение по английски език.

Първата глава започва с възникването на аудиокнигите като медия, преминава през изчерпателно разглеждане на определенията за аудиокнига в научната литература спрямо различните ѝ аспекти и приложения и продължава със синтезирано представяне на функциите на аудиокнигите. Т. Генова също така се фокусира върху взаимовръзката между аудиокнигите и електронните и традиционните книги, като стига до извода, че аудиокнигите, както и електронните книги, не си съперничат с печатния книжен формат, а надграждат и модифицират тази медия, за да се стигне до революция във формата на книгите през информационната ера. В края на тази глава е осъществен обзор на приложението на аудиокнигите при деца със специални образователни потребности и на библиотерапевтичното въздействие на аудиокнигите. Първата глава завършва с очертаване на облика на съвременното състояние на пазара на аудиокниги в България чрез поместването на две интересни интервюта с представители на Storytel, от които става ясно, че по време на пандемията от COVID-19 се засилва интересът към аудиокнигите; в допълнение са представени най-популярните дигитални платформи за слушане на аудиокниги в наши дни.

Втората глава има за обект на изследване аудиокнигите в чуждоезиковото обучение по английски език. Като отправна точка авторката използва литературен преглед на основните публикации в областта на аудиокнигите в чуждоезиковото обучение по английски език. Налага се заключението, че в България не са открити публикации, които се занимават основно с тази тема, но съществуват научни трудове, в които аудиокнигите се разглеждат като част от приложението на съвременните методи и технологии за преподаване на английски език.

Тук е отделено място на аудиолингвалния метод и аудиалния тип памет, с които се свързва слушането на аудиокниги при обучаеми с този преобладаващ стил на учене. Централно място в монографията е отделено на езиковите компетенции, които се развиват с помощта на слушането на аудиокниги – четене, слушане, говорене, и на останалите езикови аспекти – произношение, свободно владение на езика и лексика, и са посочени подробно всички развити умения, постигнати с помощта на аудиокнигите, като умения за гладко и ефикасно четене; четене над текущото ниво на четене; превръщане на сложната литература в поддъстъпна и т.н. В тази глава на монографията авторката се насочва и към по-практическата страна на използването на аудиокнигите в чуждоезиковото обучение по английски език, като включва подзаглавията: „Аудиокнигите като автентичен материал в чуждоезиковото обучение по английски език“, „Адаптирани аудиокниги според езиковото ниво“, „Техники за използването на аудиокнигите в класната стая“, „Критерии за подбор на аудиокниги в чуждоезиковото обучение по английски език“, „Практическо приложение на аудиокнигите в чуждоезиковото обучение по английски език“.

Третата глава представя обобщения на проведени анкетни проучвания сред следните възрастови групи: ученици от 1. до 4. клас; ученици от 5. до 12. клас; студенти от УниБИТ; възрастни, изучаващи английски език; преподаватели по английски език, и техните нагласи и интерес към използването на аудиокнигите с цел изучаване на чужд език. Резултатите от петте анкетни проучвания показват, че аудиокнигите представляват предимно помощно средство за изучаване на английски език и не са добре разпространен метод в чуждоезиковото обучение по английски език в България сред обучаемите и преподавателите. Данните от това емпирично изследване могат да се използват от преподаватели и изследователи, които се интересуват и работят по темата за ролята на аудиокнигите в чуждоезиковото обучение по английски език. Те могат да послужат и за референтна база от данни за провеждане както на бъдещи проучвания в тази насока, така и на международни сравнителни проучвания извън рамките на националния контекст.

Приносите на тази монография в областта на използването на модерни методи и похвати за преподаване на чужд език имат научно-приложен характер. Изследването е ценен източник на информация както за всички заинтересовани страни при чуждоезиковото обучение по английски език – изследователи, преподаватели, учители, обучаеми, така и за неспециалисти, които искат да бъдат в крак със съвременните тенденции при изучаването на чужд език.

Монографичният труд е издаден по проект „Изследване на нагласите към терапевтичния потенциал на четенето в нетипични ситуации за индивида“ с Договор № КП-06-Н45/2 от 30.11.2020 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на Министерството на образованието и науката, с ръководител гл. ас. д-р Събина Кирилова Ефтимова-Илиева.

ЛИТЕРАТУРА

Генова, Т. (2023). *Ролята на аудиокнигите като медия в чуждоезиковото обучение по английски език*. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 335. ISBN 978-619-185-579-7.

REFERENCES

Genova, T. (2023). *The Role of Audiobooks as a Media in English Foreign Language Teaching*. Sofia: Academic publisher “Za bukвите – O pismeneh”, p. 335.

“THE ROLE OF AUDIOBOOKS AS A MEDIA IN ENGLISH FOREIGN LANGUAGE TEACHING”

Abstract: *The monograph “The role of audiobooks as a medium in the teaching of English as a foreign language” by Dr. Teodora Genova from the University of Library Science and Information Technology examines audiobooks as a medium in correlation with the other two book formats – printed and electronic books – and offers a clear view of the place of audiobooks as part of mobile assisted foreign language learning. Here the media is considered multi-dimensionally with its myriad benefits and functions in various aspects of its application. The book represents the first experience in which this pedagogical tool can be successfully used for the purposes of learning a foreign language in harmony with the constantly changing modern information and communication technologies. In addition, the author of the monograph dwells on recent trends in the dynamically developing status of audiobooks in recent years, influenced by the COVID-19 pandemic. The theoretical part of the monographic work is supplemented with an exposition and analysis of the results of five large-scale surveys conducted in Bulgaria on the attitudes towards the use of audiobooks in English foreign language teaching.*

Keywords: *audiobooks; foreign language teaching; COVID-19 pandemic; language competences*

Tania Todorova, Prof. DSc
University of Library Studies and Information Technologies
119 Tsarigradsko Shosse Blvd.,
1784 Sofia, Bulgaria
ORCID: 0000-0001-5981-8681
E-mail: t.todorova@unibit.bg

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONSЗА ЛИРИКАТА И ДЕЦАТА: РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГАТА
„ПРИЛОЖЕНИЕ НА МНЕМОНИЧНИЯ МЕТОД
В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ: ПРИ ВЪЗПРИЕМАНЕ
И ЗАУЧАВАНЕ НА ЛИРИЧЕСКА ТВОРБА“**Божидар Ангелов***Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Резюме: В рецензираната книга се разглежда приложението на мнемоничния метод при заучаването наизуст на лирическо произведение в предучилищна възраст. Описаният методически алгоритъм предоставя възможност за бързо, лесно и цялостно заучаване, което децата възприемат много повече като игра, отколкото като задача, която трябва да изпълнят. Мнемотаблицата, изготвена и използвана според посочените правила, може да послужи не само като алтернатива на еднообразното повторение, но и като игрови похват за стимулиране на речевата активност на децата.

Ключови думи: мнемоничен метод; предучилищна възраст; монография

Възприемането и пресъздаването на лирическо произведение е една от основните задачи на литературното обучение в предучилищна възраст. Работата с лирическа творба е тясно свързана както с формирането на поетичен слух у децата, т.е. способността да се чувства ритмичната организация на думите в стихотворната форма, така и с усъвършенстването на вербалната памет в процеса на ученето. Закономерни условия за тяхното развитие са преди всичко дейността и упражненията на децата, тяхната мотивация и активност, системата и начинът на преподаване. В преобладаващите случаи заучаването наизуст на лирическо произведение в предучилищна възраст се свързва с механичното му запомняне и буквалното му възпроизвеждане в поредица от еднотипни повторения.

В същото време в годишното тематично разпределение не са предвидени педагогически ситуации, посветени специално на заучаването на лирическо произведение. Обикновено заучаването започва в ситуацията на възприемане на произведението и продължава в други режимни моменти. В търсене на оптимален начин за заучаване учителите често прибегват до хорово повторение на текста, при което децата възпроизвеждат стихотворението механично, без да вникват в съдържанието и чувството на творбата и без да подбират съзнателно интонационната изразителност на речта си.

Авторката на изследването „Приложение на мнемоничния метод в предучилищна възраст: при възприемане и заучаване на лирическа творба“ (2022) д-р Пенка Вълчева търси алтернатива на механичното и безинтересно за децата заучаване наизуст на лирическо произведение. Тя предлага методически алгоритъм за възприемане и пресъздаване на лирическо произведение с помощта на мнемотаблица. За проследяване на влиянието на мнемотаблицата върху заучаването и възпроизвеждането на текста е разработена специална диагностична процедура, която отчита езиковото разбиране и езиковата продукция на децата.

В теоретичната част на монографията е представен обзор на психологическа и педагогическа литература, който разглежда специфичните особености в развитието на паметта в учебно-възпитателния процес в предучилищна възраст и приложението на мнемоничния метод в езиковото обучение на децата. Представен е и модел на методически подход към лирическото произведение в предучилищна възраст, в който е отделено специално внимание на жанровите особености на лириката за деца. Авторката обобщава теоретичния си обзор с анализ на резултатите от свое мащабно анкетно проучване сред детски учители върху утвърдените в педагогическата практика методи и похвати за работа с лирическо произведение.

В практическата част на монографията е представено експериментално изследване върху уменията на децата на 5–6-годишна възраст да заучават и възпроизвеждат наизуст лирическо произведение. За реализирането му авторката разработва методически алгоритъм на педагогическа ситуация за възприемане и заучаване наизуст на лирическо произведение с помощта на мнемотаблица. Изследването се провежда в експериментална и контролна група, където чрез специално разработена диагностична процедура се оценяват езиковото разбиране и езиковата продукция на децата. За тази цел авторката проследява равнищата на самостоятелност, плавност и ритмичност в изпълненията на децата, като същевременно отчита броя и естеството на допусканите грешки. Анализът на получените резултати недвусмислено доказва ефективността на мнемотаблицата в процеса на заучаване и възпроизвеждане наизуст на лирическо произведение. Изхождайки от резултатите, авторката извежда основни правила за изготвяне и

прилагане на мнемотаблица в педагогическа ситуация за възприемане и пресъздаване на лирическо произведение.

Като имам предвид гореизложеното, смятам, че описаното изследване обогатява специализираната методическа литература с иновативен метод за работа с лирическа творба в предучилищна възраст и несъмнено ще представлява интерес както за студенти – бъдещи детски учители, така и за действащи такива.

ЛИТЕРАТУРА

Вълчева, П. (2022). *Приложение на мнемоничния метод в предучилищна възраст: при възприемане и заучаване на лирическа творба*. Монография. Бургас: Унив. „Проф. д-р Асен Златаров“, 125 с. ISBN 978-619-7559-31-6.

REFERENCES

Valcheva, P. (2022). *Prilozhenie na mnemonichnia metod v preduchilishtna vazrast: pri vazpriemane i zauchavane na liricheska tvorba*. Monografia. Burgas: Univ. „Prof. d-r Asen Zlatarov“, 125 s. ISBN 978-619-7559-31-6.

ABOUT LYRICS AND CHILDREN: A REVIEW OF THE BOOK “THE APPLICATION OF THE MNEMONIC METHOD AT PRESCHOOL AGE: FOR THE PERCEPTION AND LEARNING OF A LYRICAL WORK”

Abstract: *This peer-reviewed book examines the application of the mnemonic method to rote learning of a lyric work at preschool age. The described methodological algorithm provides an opportunity for quick, easy and comprehensive learning, which children perceive much more as a game than as a task to be performed. The mnemonic table, prepared and used according to the rules outlined, can serve not only as an alternative to monotonous repetition but also as a playful approach to stimulating children’s speech activity.*

Keywords: *mnemonic method; preschool age; review*

Prof. Bojidar Angelov, DSc
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15, Tzar Osvoboditel Blvd. 1504 Sofia, Bulgaria
ORCID: 0000-0001-9162-1766
E-mail: bmangelov@abv.bg

УКАЗАНИЯ ЗА АВТОРИТЕ

Списание „Издател“ разглежда само ръкописи, които попадат в неговия тематичен обхват и са оформени в съответствие с настоящите Указания. Изпратените статии трябва да съдържат оригинални научни резултати и идеи.

С изпращането на ръкопис или илюстрация до редакцията на списание „Издател“ авторът се съгласява да преотстъпи правата за анонсиране, публикуване и разпространение в изданията на издателството. Авторските права на публикуваните текстове и илюстрации са собственост на издателството за срока, определен в ЗАПСП.

След получаването му ръкописът преминава процедура на оценка от двама анонимни независими рецензенти и проверка чрез софтуер за плагиатство. На базата на препоръките на рецензентите и проверката се взема решение за публикуване или отхвърляне на ръкописа. Списанието си запазва правото да не публикува текст, за който при проверката е установена степен на подобие, надвишаваща 20%.

Не се разглеждат ръкописи, които са публикувани, подготвят се за печат или са изпратени до друго издание. Преди да публикува ръкопис, списанието си запазва правото да поиска писмена декларация от автора за оригиналността на текста и описаните в него резултати, както и че към настоящия момент ръкописът не е предложен за публикуване или публикуван в друго издание.

Решението за публикуване на ръкопис се определя от препоръките на рецензентите и не означава непременно съгласие на редакцията със застъпването от автора идеи. Редакторите могат да редактират ръкопис, когато това е необходимо.

Авторите, както и техните научни или учебни организации, не дължат заплащане за публикуване в списанието и не получават хонорар за публикувани текстове.

Авторите на приетите за публикуване ръкописи получават потвърдително съобщение в рамките на шест месеца от датата на предоставяне. При липса на отговор в рамките на шест месеца от датата на предоставяне, ръкописът се смята за отхвърлен и авторът има право да го предостави за разглеждане в друго списание. Материали, които не са одобрени за публикуване, не се връщат на авторите.

Нарушаването на настоящите Указания или на етичните принципи за публикуване на научни текстове ще се смята за отказ от сътрудничество между автора и изданието за в бъдеще.

Детайлните описания са достъпни в сайта на списанието – www.publisher.bg

GUIDELINES FOR AUTHORS

Izdatel (Publisher) journal considers only manuscripts that fall within its thematic scope and are in accordance with these Guidelines. Submitted articles must contain original scientific results and ideas.

By sending a text or illustration to Izdatel journal, the author agrees to assign the rights to announce, publish and distribute in Izdatel publications. The copyright of the published texts and illustrations is the property of the publishing house for the term specified in The Copyright Law.

Upon receipt, the text undergoes an evaluation procedure by two anonymous independent reviewers and verification through plagiarism software. Based on the recommendations of the reviewers and the plagiarism software, a decision is made to publish or reject the text. The journal reserves the right not to publish a text for which the degree of similarity exceeding 20% has been established during the plagiarism check.

Texts that have been published, are being prepared for printing or have been sent to another publisher are not considered. Before publishing a text, the journal reserves the right to request a written declaration from the author about the originality of the text and the results described in it, as well as that at present the manuscript has not been offered for publication or published in another edition.

The decision to publish a text is determined by the recommendations of the reviewers and does not necessarily imply the consent of the editors to the ideas presented by the author. Editors can edit a text when needed.

Authors, as well as their scientific or educational organizations, do not have to pay a fee for publication in the journal and do not receive a fee for published texts.

Authors of submitted for publication texts receive a confirmation message within six months from the date of submission. In the absence of a reply within six months from the date of submission, the manuscript shall be deemed rejected and the author has the right to submit it for consideration in another journal. Materials that are not approved for publication are not returned to the authors.

Violation of these Guidelines or of the ethical principles for publishing scientific texts will be considered as a refusal to cooperate between the author and the publisher in the future.

Detailed descriptions are available on the journal's website – www.publisher.bg

ИЗДАТЕЛ

„За буквите – О писменехъ“
Университет по библиотекознание и
информационни технологии

ДИРЕКТОР

Доц. д-р Диана Стоянова
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 213
София 1784, България
тел.: +359 879 14 83 85
е-поща: d.stoyanova@unibit.bg

PUBLISHER

“Za Bukvite – O Pismeneh”
University of Library Studies and
Information Technologies

DIRECTOR

Assoc. Prof. Diana Stoyanova, PhD
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.
fl. 2, room 213
Sofia 1784, Bulgaria
tel.: +359 879 14 83 85
E-mail: d.stoyanova@unibit.bg

Списание „Издател“ излиза два пъти
годишно: книжка 1 – януари – юни;
книжка 2 – юли – декември.
Формат: 70/100/16. Печатни коли: 5.

Publisher Journal is published
semiannually: book I – January –
June;
book II – July – December.
Size: 70/100/16. Printed Quires: 5.

ISSN: 1310-4624 (Print)
ISSN: 2367-9158 (Online)

E-version: www.publisher.bg

ISSN 1310-4624 (Print)
ISSN 2367-9158 (Online)

Очакваме вашите предложения за научни публикации и рецензии, които да бъдат публикувани в юнската книжка на сп. „Издател“ (2024), на адрес: publisher@unibit.bg

www.publisher.bg